

15612
1944

NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKE
VABARIIKIDE LIIDU

AJALUGU

I VIHK

TOIMETANUD
PROF. A. V. ŠESTAKOV

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1944

NÕUKOGUDE SOTSIALISTLIKE
VABARIKIDE LIIJU

AJALUGU

I VIII

TOIMETAJAD
PROF. A. V. ŠESTAKOV

РХ

„PÄDAGOOGILINE KIRJANDUS“

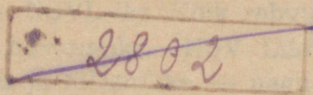
TALIN 1944

NÕUKOGUDE
SOTSIALISTLIKE VABARIIKIDE
LIIDU

AJALUGU

TOIMETANUD

prof. A. V. ŠESTAKOV

RK

"PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"

TALLINN 1944

NÕUKOGUDE

SOTSIALISTILIKE VABARIIKIDE

LIIIDU

2

A-15672

Ladumisele antud 27. X 1944. Trükiarv 50.200. Trükipoogn. 4. Trükkimis. antud 13. XII 1944.
MB-00496. Trükikoja tellimise nr. 2882a. Trükikoda „Kommunist“, Tallinn, Pikk 2

Sissejuhatus.

Meie kodumaa.

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit — sotsialismimaa. Maakeral on ainult üks sotsialistlik maa. See on meie kodumaa.

See on kõige suurem maa maailmas. Selle põhjas on igavesed jääd, lõunas aga on suvel nii palav, et valmivad apelsinid ja sidrunid, kasvab tee ja puuvill.

Loodusvarade poolest on meie maa rikkaim maailmas. Kõike, mida eluks vaja on, leidub meie maal.

Iga aastaga on meil ikka enam vilja ja muid kaupu.

Iga aastaga tekib meil ikka enam vabrikuid, tehaseid, koole, teatreid, kinosid.

Ebatavaliselt kiiresti kasvavad vanad linnad, ehitatakse uusi.

Kusagil mujal maailmas ei leidu sellist sõprust rahvaste vahel kui NSV Liidus. Kuueteistkümnes nõukogude liiduvabariigis elab umbes 50 eri rahvust, 193 miljonit inimest. Kõik nad on ühinenud ühiseks vennalikuks liiduks — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduks ehk lühendatult — NSVL-iks. Kõik rahvused NSV Liidus töötavad ühiseks hüvanguks. NSV Liidus ei ole parasitte — kapitaliste ja mõisnikke — nagu teistes maades. NSV Liidus ei ole inimese ekspluateerimist inimese poolt. Meie kõik töötame enda tarvis, mitte aga parasitidele.

Mahajäänud maast meie kodumaa on saanud kõige eesrindlikumaks ning võimsamaks.

Seepärast me armastame nii väga oma suurt isamaad, oleme nii väga uhked NSV Liidule — sotsialismimaale.

Teed sotsialismile on näidanud meile suur Kommunistlik (bolševikkude) Partei. See juhtis meie isade ja emade võitlust, tööliste ja talupoegade võitlust, kui nad kukutasid tsaari, mõisnike ja kapitalistide võimu. Kommunistliku Partei juhtimisel oleme loonud tööliste ja talupoegade võimu, oleme üles ehitanud sotsialismi.

Mida õpetab see raamat. Ta jutustab teile, kuidas elasid inimesed vanasti, kuidas võitlesid NSV Liidu rahvad oma kurnajate ja vaenlastega, kuidas nad saavutasid selle, et meie isamaa sai sotsialismimaaks. Sellest raamatust saate teada ka teiste maade rahvaste elust ja võitlusist.

Seda kõike nimetataksegi ajalooks.

Meie armastame oma isamaad ja peame hästi tundma ta kuulsusrikast ajalugu. Kes tunneb ajalugu, see saab paremini aru ka praegusest elust, võitleb südikamalt meie maa vaenlaste vastu ja sotsialismi kindlustamise eest.

I. Meie isamaa kauges minevikus.

Kuidas elasid inimesed kauges minevikus.

Kust saame teateid inimese elu kohta kauges minevikus. Ükskord lapsed kaevasid jõekaldal auku. Leidsid maa seest imelikke luid ja kivi. Nad viisid oma leiu õpetajale kooli.

„Teie, lapsed,“ ütles õpetaja, „leidsite väga huvitavaid asju. Need on ennemuistsete suurte elajate luud. Kunagi väga ammu need loomad elasid meie maal. Nüüd on nad välja surnud. Kivi on aga relv, millega inimesed, kes elasid kauges minevikus, surmasid metsloomi.“

Õpetaja sidus kivi kepi külge, ja nii saadi raske haamer.

Õpetaja jutustas lästele, et üle kogu NSV Liidu õpetlased toimetavad kaevamisi ja otsustavad leidude järgi, kuidas elasid inimesed kõige kaugemas minevikus.

Esiajalooliste inimeste elu. Ligi pool miljonit aastat tagasi oli peaaegu kogu meie maa kaetud paksu jääkihiga.

Möödusid sajandid sajandite järel ja jää hakkas aegamööda sulama. Sulamine algas lõuna poolt. Lõunas ilmusidki esimesed inimesed.

Nende elu oli väga raske. Ümber ringi liikusid metsloomad — hiiglamammutid, karud. Inimesed leidsid nende eest varju koobastes ja muldonnides. Toiduks tarvitasid inimesed juuri, marju, tapetud loomade liha; kehakatteks tarvitati nende loomade nahku, keda neil õnnestus surmata. Jahil käisid inimesed üheskoos, ja neil õnnestus tappa

„Vaat säärased haamid olid ürginimestel,“ ütles õpetaja.

isegi nii tugevat looma nagu mammut. Jahisaak tarvitati ära ühiselt.

Möödusid veel sajandid. Inimesed õppisid ise tuld hankima, valmistama kivist, puust ja luust riistu. Leiutati vibud, nooled. Aegamööda inimesed õppisid kodustama metsloomi ja hakkasid tegelema karjapidamisega. Möödusid taas aastatuhanded ja inimesed õppisid külvama kasulikke viljataimi — tehti algust põlluharimisega. Elamuiks ehitati osmikuid, onne, telkvankreid, kuna keha katet hakati valmistama loomanahkadest ja linadest.

Kaua aega inimesed kasutasid kivi- ning luuriistu. Möödus palju aastatuhandeid, enne kui õpiti tundma maake ja sulatama vaske ning teisi metalle.

Neil kaugeil aegadel oli inimestel kõik ühine, nii tööriistad kui ka hangitav toit. Kõik olid võrdsed oma raskes tööelus.

Sugukonnast riigini.

Sugukonnad ja suguharud. Üksikult oli võimata suuri metsloomi küttida, võrkudega kalu püüda ja metsi põldudeks üles harida. Seepärast vanasti sugulased ei läinud lahku, vaid elasid kõik koos sugukondades, mõnikord kokku mitusada inimest. Kõik oli neil ühine. Tööriistu kasutati ühiselt. Jahil ja kalapüügil käidi koos, maad hariti ühisel jõul. Jahi- ja viljasaak jagati omavahel. Kari oli ühine. Töid juhatasid valitavad vanemad. Ühised asjad otsustati sugukonna üldisel koosolekul. Sugukond kaitses oma liikmeid. Kui võõras tappis sugukonna liikme, siis sugulased tasusid kätte tapetu eest. Üksikute sugukondade vahel tekkisid sageli sõjad põldude, karjamaade, metsade ja kalastamiskohtade pärast.

Mitu naabersugukonda moodustasid suguharu. Suguharus oli mitu tuhat inimest. Kõik ühe suguharu liikmed

kõnelesid ühte ja sama keelt, neil olid ühised kombed. Suguharul oli valitav juht.

Palju sajandeid inimesed elasid sugukondade ja suguharudena. Aegamööda hakkasid sugukonnad jagunema perekondadeks. Suuremad ja tugevamad perekonnad hakkasid veidihaaval enda kätte võtma maid, osa karjast, soetasid oma majapidamisi ega jaganud enam oma saaki teistega. Nad võtsid ka vange ja sundisid neid oma töid tegema. Nii tekkis suguharus ebavõrdsus. Tööriistade ja hangitavate saaduste ühisomanduse asemele tekkis eromandus. Ühtedel sugukonnaliikmetel oli varandust rohkem kui teistel. Tekkisid rikkad ja vaesed.

Rikkad ja sõjakate ning tugevate suguharude sõjajuhid tungisid naabrite kallale, võtsid inimesi vangi ja tegid neist õigusetu orjad. Suguharude juhid ja rikkad said rohkem orje kui teised sõjamehed.

Need, kellel kogunes enam orje, said veel rikkamaks. Rikkad juhid koondasid endi ümber sõjameeste salku, toitsid neid, hoolitsesid nende ülalpidamise eest ja varustasid neid relvadega. Nende salkadega juhid tegid uusi kallaletunge. Pärast selliseid kallaletunge jätsid nad röövitud saagi ja vangid endale ja oma sõjameestele.

Mitte ainult orje, vaid ka oma suguharu liikmeid sundisid juhid ja rikkad endile tööd tegema ja võtsid neilt ära osa nende saagist. Nii tekkisid suguharus kurnajad — rikkad ja kurnatavad — kehvikud.

Riik. Väike kogu rikkaid inimesi hakkas end elatama suure hulga töötavate vaevast, rõhus ja röövis neid. Juhid sundisid orje ja oma suguharu teisi liikmeid oma sõjasalkade abil sõnakuulmisele. Nad muutusid täielikeks isandaiks oma suguharudes. Selliseid suguharude juhte nimetati vürstideks, tsaarideks, khaanideks. Et hoida rahvast sõnakuulmises, vürstid, khaanid ja tsaarid

suurendasid oma sõjasalku, asutasid oma kohtud ja seadsid sisse mitmesugused karistused.

Ei rahulduvad ainult oma suguharu valitsemisega, vaid alistati ka nõrgemad naabersuguharud. Nii tekkisid riigid.

Vanimad riigid meie maal.

Esimesed riigid Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias.

Kõige vanemad riigid meie maal tekkisid Taga-Kaukaasia lõunaosas. See oli umbes 3000 aastat tagasi. Taga-Kaukaasia esimene riik oli Urartu Ararati piirkonnas Vani järve juures. Selle valitsejad võimutsesid gruusia suguharude üle. Neil oli palju orje, kes ehitasid neile losse, kaevavasid kanaleid kuninga põldude ja aedade niisutamiseks.

See oli praeguse Gruusia esivanemate riik.

Urartu kuningad pidasid alalisi sõdu naaberriikidega. Sõjad olid väga metsikud. See selgub kirjast, mis orjad on ühe Urartu kuninga käsul kaljusse raiunud:

„Kuuskümmend neli tuhat inimest osalt surmasin, osalt viisin ära elusalt.“

Niisamasugused riigid olid ka Kesk-Aasias. Need olid praeguste uzbekkide, tadžikkide ja turkmeenide esivanemate riigid. Nende valitsejad sõdisid samuti alatasa oma naabritega.

Vanimais Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia riikides oli palju linnu. Kaitseks vaenlaste vastu ehitati linnade ümber kõrged kivimüürid. Osavad meistrid ja orjad ehitasid rikastele maju, laoruume kaupadele ja hooneid äridele. Linnades elas palju käsitöölisi, toimus elav kaubandus.

Linnade elanikud leiutasid tähestiku ja õppisid lugema ning kirjutama. Nii oli Gruusias enam kui 2000 aastat tagasi leiutatud tähestik. Linnades ilmusid esimesed õpetlased, hakkasid arenema teadused ja kunst.

Vanal ajal Siberis ja Ida-Euroopas elanud rahvad.

Lõuna-Siberis ja Musta mere ääres elasid ammust ajast rohkearvulised rändkarjapidajate suguharud. Oma kuningate juhtimisel rändasid nad steppides ühest paigast teise suurte looma- ja hobusekarjadega, otsides paremaid rohumaid. Umbes 2500 aastat tagasi tõusid neist suguharudest eriti võimukaiks rändavad sküüdid. Sküütide kuningate võimu all oli palju rändlikke ja paiklikke põluharijaid suõhharusid ja orje.

Enam kui 2500 aastat tagasi saabus Musta mere põhjakallastele laevadel ümberasujaid Kreekast. Kreeklased ehtasid siia mõned linnad ja alustasid laialatuslikku kaubandust sküütidega. Nad ostsid sküütidelt kariloomi, vilja, kalu ja saatsid üle mere Kreekasse. Aegade jooksul kreeka linnad laienesid ja ühinesid terviklikuks riigiks.

Ori raudus.

Rikkad kreeka valitsejad ja kaupmehed ise ei töötanud. Kõiki nende töid tegid orjad, enamasti vangivõetud sküüdid. 2000 aastat tagasi sküüdid-orjad korraldasid ülestõusu oma rõhujate vastu ori Savmaki juhtimisel ja võtsid võimu endi kätte. Kuid orjade ülestõus suruti maha kreeka vägede poolt, kes saabusid mere tagant.

Meie ajaarvamise IV sajandil tungisid kreeka linnade peale rändavate hunnide tugevad salgad ja purustasid need. Hunnide julm valitseja Attila tuli V sajandil Musta mere äärsetest steppidest, läks sõjakäiguga Lääne-Euroopa rahvaste peale ja võitis paljusid. Kuid pärast Attila surma lagunes tema riik Aasiast tulnud teiste

rändrahvaste surve all. VI sajandil tekkis hunnide valduste asemele Volga kaldail rändavate kasaaride ja Volga keskjooksul — bulgaaride riik.

Palju aastaid sõdisid kasaaride ja bulgaaridega nende naabruses asuvad slaavlaste suguharud.

Slaavlased.

Slaavlased ja nende naabrid. Viisteist sajandit tagasi asusid slaavi suguharud Läänemere rannikul, Dnepri ja Doonau kallastel, Oka ja Volga ülemjooksul. Ida-Euroopas elavaist slaavlasist kujunes hiljem kolm suurt rahvast: venelased, ukrainlased ja valgevenelased.

Idas olid nende naabreiks Volga-äärsed suguharud — praeguste mari, mordva ja teiste rahvaste esivanemad, ja kaugemal — bulgaaride ja kasaaride riigid. Lõunas pidasid slaavlased sõdu Musta mere ääres asuvate steppide rändrahvastega. Sõdu pidasid nad ka rikka ning tolle aja kohta kultuurse Bütsantsi riigiga (seal, kus praegu on Türgimaa). Kreeka meistrid ehtasid suurepäraseid hooneid, losse ja kirikuid. Kreeklasil oli kirjanikke, muusikamehi ja kunstnikke. Nad mõistsid toota ilusaid siidriideid, sööginõusid ning esemeid kullast ja hõbedast.

Bütsantsis oli palju hästirelvastatud sõdureid. Kuid vahvad ning mehised slaavlased, sellest hoolimata, et nad olid maha jäänud, võitsid sageli kreeklaste sõjaväge. IX sajandi keskel võitlesid nad edukalt kreeklastega ja ründasid isegi Bütsantsi pealinna Tsargradi.

Läänes tuli slaavlasil sõdida germaani suguharudega ja varjaagidega.

Slaavlaste elatusviisid. Muistsete slaavlaste elatusviis oli küttimine ja metsmesilaste mee kogumine. Hiljem sai nende peamiseks elatusviisiks põlluharimine. Slaavlased

tegid alet ja külvasid vilja tuhaga segunenud mulda. Sel viisil saadi head saaki, kuid 3—4 aasta pärast oli maa välja kurnatud ja tuli teha uut alet. Stepimaadel tehti muld kohedaks kõblastega ja külvati siis seeme maha, kuid ka sel viisil maa lõpetas saagi andmise 4—5 aasta pärast. Tuli maha jätta vanad põllud ja üles harida uusi. Selline põllutöö puudulike riistadega ei olnud jõukohane ühele perekonnale. Seepärast töötati ühiselt, kogu sugukonnaga. Kui ilmusid raudotstega sahad, siis hakati adra ette rakendama hobust. Karja sõnnik läks väetamiseks. Väikeselt põllutükilt, mille üksik perekond suutis üles harida, sai ülalpidamist mitu aastat järjestikku. Seega hakkas kaduma tarvidus maad ühiselt harida. Ülesharitud ja väetatud põldu hakati pidama üksiku perekonna eraomandiks. Sugukonna ja suguharu vanemad haarasid suured maa-alad endi kätte ja sundisid oma orje neid harima. Samadel põldudel töötasid vabad, kuid vaesunud mitmesuguste sugukondade liikmed. Atrade ja hobuste omanikud andsid atra ja hobust tarvitada, võttes selle eest osa saagist, millest nad rikastusid. Endine võrdsus kadus, sugukonna liikmete hulgas tekkisid kurnajad ja kurnatavad, rikkad maaomanikud ja vaesed töötelijad. IX sajandil olid slaavlaste keskel juba bojaarid, maaomanikud ja rikkad, samuti vürstid — suguharude valitsejad. Vürstid ja bojaarid kauplesid kreeklastega ja teiste naabritega, müües vilja, mett ja vaha, kuid kõige enam kaubeldi orjadega, keda vürsti või bojaari družinad olid vangi võtnud. Kaubavahetus toimus kindlustatud paikades, kaubateede, enamasti suurte jõgede ääres. IX sajandiks oli slaavlasil mitu linna. Tähtsamad neist olid Kiiev ja Novgorod.

II. Kiievi riik.

Kiievi vürstiriigi tekkimine.

Varjaagide vallutused. IX sajandil vallutati põhjallaavlaste poolt, kes tulid Läänemere tagant. Varjaagide pealik asus Novgorodi, ja siit tema družiina tegi kallaletunge naabersuguharudele, röövides neilt karusnahku, mett ja vaha ning viies vangi inimesi. Röövitud saagi ja vangid vedasid varjaagid kreeklastele müügiks. Selleks tuli sõita lootsikuil mööda jõgesid ja järvi, vahel ka lootsikuid mööda maad lohista kuni Dneprini. Dnepril takistasid sõitu karestikud, s. o. suured kivid, mis sulustasid jõe. Siin jällegi tuli kaubad lossida ja lootsikud ühes kaupadega maad mööda edasi tassida. Ümbruskonnas rändavad sõjakad petšeneegid kasutasid seda ja tungisid siin sageli möödasõitvate kaupmeeste kallale. Dneprist jõuti Musta merre, kus kalda läheduses sõites saakuti Bütsantsi. Seda teed nimetati „tee varjaagide juurest kreeklasteni“.

Novgorodi ümbruses elavad slaavlaste tõesid sageli üles varjaagide vastu ja kihutasid nad mõnikord mere taha. Kuid mitte kauaks. Varjaagid tulid tagasi tugevama sõjaväega ja kindlustasid taas oma võimu slaavlaste üle.

Vürstid Rjurik ja Oleg. IX sajandi lõpul, nagu jutustavad vanad üleskirjutused, oli Novgorodis varjaagisoost vürst Rjurik. Alistatud slaavlaste maksid talle maksu. Pärast Rjuriku surma sai vürstiks sõjakas Oleg. Ta ei jäänud püsima Novgorodi, vaid sõitis Dneprit mööda alla kuni Kiievini, vallutas selle ja tegi oma pealinnaks.

X sajandi algusest peale slaavlaste Kiievi vürstiriiki nimetatakse Kiievi Veneks.

Vürst Oleg.

Oleg koondas oma võimu alla paljud slaavi suguharud ja pani neile peale rasked maksud. Osa slaavi vürste hävitati, osa alistus Olegile ja hakkas temaga koos röövima slaavlastest elanikkonda. Võitjad varjaagid segunesid varsti slaavlastega ja omandasid nende keele.

Vürst Oleg avaldas energilist tegevust. Tema ajal kindlustati Kiievit tugevasti. Riigi piiridele püstitati valvekindlustused kaitseks rändrahvaste vastu. Vanade pärimuste järgi läks Oleg suure sõjaväega, osalt lootsikuil, osalt ratsa, sõjaretkele Bütsantsi vastu. Ta rüüstas Tsargradi ümbrust ja hakkas linna piirama. Kreeka keiser (nii nimetati kreeklaste peavalitsejat) andis Olegile suure lunatasu: palju kulda, kalleid riideid, veini ja orje. 911. aastal kreeklased sõlmisid Olegiga kaubalepingu.

Oleg kindlustas tugevasti Kiievi Venet. Ta koondas oma valitsuse alla eraldatud slaavi suguharud ja vürstkonnad. Kiievi Venet hakati arvestama nii Bütsantsis kui ka lääne naaberriikides.

Vürst Igor. Pärast Olegi surma sai vürstiks Rjuriku poeg Igor. Tema ajal Kiievi Vene laiendamine jätkus. Igor pidas palju sõdu nagu Olegki. Tema ajal toimusid sõjakäigud Kaukaasiasse ja Bütsantsi. Kreeklased andsid Igorile suure ja hinnalise lunamaksu. Kokkuleppel kreeklastega kohustus ta kaitsma Bütsantsi rändrahvaste pealetungide vastu.

Igal sügisel kogus Igor elanikkonnalt maksu — käis „rahvast mööda“, mille järgi seda maksukogumist nimetatigi „poljudjeks“. Vürsti ja družiina tulekuks panid külaelanikud valmis karusnahad, mee, väha, vilja. Poljudje oli elanikkonnale raskeks kohustuseks.

Kord vürst Igor kogus makse slaavlaste suguharult drevljanidelt, kes elutsesid Dnepri paremal kaldal. Drevljanid andsid talle kõik, mis ta nõudis. Igor lahkus, kuid talle paistis kogutust vähe olevat. Ta ilmus tagasi ja

nõudis maksu teiskordselt. Drevljanid ütlesid: „Kui hunt harjub karja käima, siis ta murrab kogu karja. Tapame ta.“ Nad purustasid vürsti družiina, tema enese aga sidusid jalgupidi maapinna ligi painutatud puude latvade külge, ja kui nad puud lahti lasksid, rebisid need vürsti tükkideks.

Vürstinna Olga ja vürst Svjatoslav.

Vürstinna Olga. Pärast Igori surma hakkas valitsema ta naine Olga. Ta maksis drevljanidele oma mehe surma eest kurjalt kätte. Olga družiina piiras drevljanide pealinna ümber. Terve aasta seisis ta oma sõjaväega linna seinte ees, kuid ei suutnud linna vallutada. Siis ta, nagu räägib rahvajutt, võttis appi kavaluse. Ta nõudis drevljanidelt üsna kerget maksu — kolm tuvi ja kolm varblast igast majast. Drevljanid olid sellise maksuga nõus. Olga käsul seoti tuvide ja varblaste jalgade külge tõrvaga immutatud takutuustid, mis süüdati põlema, ja linnud lasti lendu. Tuvid ja varblased lendasid linna, igaüks oma pessa, ja kohe algas kogu linnas tulikahju. Olga sõjavägi tormas põlevasse linna ja tappis hulga linna kaitsjaid. Olga määras drevljanidele raske maksu. Kuid varsti pärast seda kinnitas ta kõigile suguharudele kindlad maksumäärad ning seega korrapärastas maksukogumise. Vürstinna Olga käis Bütsantsis kreeklastelt riigivalitsemist õppimas ning tutvus seal kreeka usundiga.

Slaavlastel oli sel ajal veel endine usund. Nad ei mõistnud loodusnähtusi ning kartsid neid. Torm hävitas nende elamud. Äikesest süttisid majad ja puud. Päike kõrvetas külvid. Inimesed pidasid jumalateks päikest, tuult ja äikest. Nad valmistasid puust ja kivist nende kujud ning tõid neile ohvriks loomi, mõnikord ka lapsi

ja vange. Sel teel nad tahtsid lepitada omaendi välja-
mõeldud julmi jumalaid.

Olgale meeldis väga, kuidas kreeka papid kõikjal jut-
lustasid, et tsaarivõim on püha. Olga nägi, et kreeka usk
on ülihea vahend selleks, et tugevdada vürsti võimu ja
liita killustatud slaavlaste suguharud üheks riigiks.

Seepärast võttis ta ise vastu kreeka usu — ristiusu —
ja manitses seda tegema ka oma poega Svjatoslavi. Aga

Vürst oma družiinaga.

Svjatoslav keeldus. Tema arvas, et slaavlasti ühendada ja
tugevat riiki luua saab ainult relva abil.

Vürst Svjatoslav. Pärast Olgat sai Kiievi vürstiks
Svjatoslav. Ta veetis kogu oma elu sõjaretkedel. Sõja-
käikudel magas ta maa peal lõkketule juures lahtise
taeva all, mahalaotatud vaibal, sadul pea all. Sõi Svjato-
slav, mis kätte juhtus — sütel küpsetatud hobuseliha,
metsloomaliha. Väljendades kartmatust, hoiatas ta vaen-
lasti oma pealetungist ja saatis teate: „Tulen teie peale.“

Svjatoslav alistas paljud suguharud Oka jõe piirkonnis, riisus paljaks bulgaaride linnad Volga ääres, võitis tšerkessid Kubanimaal ning purustas kasaaride riigi. Sest ajast alates lakkas üldse olemast kasaaride riik. Kiievi vürstiriik aga kindlustus ja tugevnes. Kiievi vürsti võimu all oli nüüd kogu Musta mere rannik.

Pärast Svjatoslav alustas sõda bulgaarlastega, kes asusid Doonau aladel. Ta vallutas neilt hulga linnu ja kavatses oma pealinna Kiievit Doonau äärde tuua. Kaval Bütsantsi keiser, kartes sellist tugevat ning sõjakat naabrit nagu Svjatoslav, juhtis Kiievi kallale rändrahva petšeneegid, kes asusid tol ajal Musta mere äärseis steppides. Sel ajal, kui Svjatoslav tõrjus Kiievi juurest petšeneege, leppisid bulgaarlased kreeklastega kokku ühiseks võitluseks Svjatoslavi vastu. Uues sõjas bulgaarlaste ja kreeklastega Svjatoslav kaotas. Tagasiteel Kiievisse sattus ta Dnepri karestiku piirkonnas varitsevatele petšeneegidele ja ta sõjavägi purustati. Võitluses langes ka Svjatoslav ise. Petšeneegide vürst valmistas ta kolbast karika ja jõi sellest pidustustel.

Kiievi vürstid panevad maksma uue usu ja seadused.

Vürst Vladimiri sõjaretked. Svjatoslavi poeg Vladimir, omandanud Kiievi vürstiriigi pärast pikka heitlust oma vendadega, asus oma isa eeskujul sõjaretkele tõrksate alamate vastu. Ta rahustas ülestõusnud slaavi suguharud põhjas ja riisus paljaks bulgaaride linnad Volgamaal. Pärast seda siirdus Vladimir oma družiinaga Poolasse ja vallutas mitu linna. Vladimir alistas slaavlaste Polotski vürstiriigi ja mõningate leedu suguharude maad, kes olid slaavlaste naabrid läänes, Balti mere ääres. Nõnda

tugevnes ning kindlustus Kiievi vürstiriik Vladimiri ajal. Bütsants hakkas teda veel enam arvestama. Vladimir aitas Bütsantsil lämmatada Kreeka sõjaväe vastuhaku. Selle abi eest andis Bütsantsi keiser talle oma õe naiseks. Vladimir otsustas ristiusu vastu võtta. Tema arvas, et kreeka usku siirdumine ja sugulus Bütsantsi keisriga kindlustavad tema vürstlikku võimu.

Ristiusu maksmapanek. 988. aastal Vladimir purustas kõik slaavlaste endiste paganlike jumalate kujud Kiievis. Kiievlased aeti vette, Dneprisse. Bütsantsist kohaletoodud kreeka papid lugesid vees seisvale rahvale oma palveid. Seda nimetati ristimiseks.

Rahvas tõstis korduvalt mässu uue usu vastu, kuid kõik need mässud lämmatati vürsti družina poolt.

Ristiusk oli omal ajal, võrreldes paganlusega, samm edasi Venemaa arengus. Koos ristiusuga levisid slaavlaste hulgas kreeka kultuur ja haridus. Bütsantsi meistrid õpetasid slaavlaste maju ja kirikuid ehitama ja kaunistama. Õpetatud kreeka mungad olid loonud slaavi tähes-tiku. Seda hakatigi tarvitama Kiievi riigis. Vürst andis kreeka pappidele ja munkadele raha ja maad. Mungad kirjutasid slaavi keeles vaimulikke raamatuid, tõlkides neid kreeka keelest. Samuti märkisid nad üles kõik tähtsamad sündmused. Seesuguseid ülestähendusi tehti aastast aastasse ja neid nimetati ajaraamatuiks (letopis). Neist ajaraamatuist võib leida palju andmeid idaslaavlaste ja naabermaade ajaloo kohta. Sellest ajast pajatavad meile ka rahvalaulud ja lugulaulud — *b o l i i n a d*. Neis leiame hulga jutustusi slaavi vägimeeste uljusest ja nende võitlusest Kiievi riigi kallale kipunud rändrahvastega.

Vürst Jaroslav Tark. Pärast Vladimiri surma sai Kiievi vürstiks Jaroslav, keda nimetati Targaks.

Jaroslavi ajal koostati esimene Kiievi riigi seaduste kogu — „Vene õigus“. „Vene õiguses“ on antud reeglid,

kuidas kaitsta orjapidajate, maaomanike ja kaupmeeste õigusi.

Rahva ürgjõulised ülestõusud Kiievi vürstiriigis.

Kuidas vürstid ja bojaarid valitsesid Kiievi vürstiriiki. Kiievi vürstil oli suur družiina — sõjavägi, mis koosnes bojaaridest ja teenijaist. Vürsti sugulased ja bojaarid valitsesid linnade ja maade üle vürsti ülesandel. Mõnel bojaaridest oli suur hulk maad ja nad võistlesid rikkuse poolest vürstidega.

Vürst, tema sõjavägi, bojaarid, papid ja mungad — kõik nad elasid orjade ja vabade talupoegade — smerdide — töö arvel. Vabadel talupoegadel oli vähe maad, nad omasid väikest majapidamist ja olid vabad, s. o. nad polnud pärisorjuses. Esimeste Kiievi vürstide ajal maksid nad neile ainult maksu, mille kogumiseks vürstid käisidki „rahvast mööda“.

Kiievis ja teistes linnades elutsesid käsitöölised, kaupmehed ja linnakehvikud. Kaupmehed kauplesid talupoegade ja käsitöölistega, muretsesid kaupu vürstidele ja bojaaridele ja nende sõjaväele. Kaupmehed hoidsid käsitöölisi endist sõltuvuses. Suurkaupmehed kauplesid teiste maadega.

Vabad käsitöölised ehtasid maju, kirikuid, sildu, õmblesid riideid, valmistasid nõusid ja relvi. Nad töötlesid sulatusahjudes maaki ja tootsid rauda. Linnades ja külades töötasid sepad.

Linnade elanike omavalitsus teostus linnaelanike üldise koosoleku — vetše — kaudu. Vetše valis rikaste ning tähtsate inimeste hulgast linna ülemuskonna. Vetše nõusolekuta ei saanud vürst koguda sõjaväge ega alustada sõda. Seepärast ta pidi paljus kuulama vetše sõna. Vürstid püüdsid võimu linnade üle endi kätte

kiskuda ja tarvitasid külades karistamatult vägivalda vabade talupoegade kallal.

Vürstid ja bojaarid pärisorjastasid vabu talupoegi. XI sajandil suurendasid vürstid ja bojaarid tugevasti rahva rõhumist. Nad andsid rahvale oma seadused, mõistsid kohut ja karistasid süüdlasi. Nii võeti Jaroslav Targa ajal bojaari tapmise eest süüdlaselt 80 grivnat (ehk 16 kg hõbedat), kuid vabatalupoja tapmise eest ainult 5 grivnat.

Vürstid ja bojaarid omastasid maid ja kuulutasid need oma valdusteks. Vägivaldselt äravõetud maal elutsevaid vabu talupoegi sunniti töötama vürsti ja bojaari põldudel, sildu ja kindlustusi ehitama. Järk-järgult vabad talupojad muudeti sõltuvaks, s. o. pärisorjadeks. Talupojad vastasid neile uutele korraldustele uute ülestõusudega vürstide ja bojaaride vastu.

Ürgjõulised ülestõusud vürstide ja bojaaride vastu linnades. XI ja XII sajandil oli Kiievis, Novgorodis ja teistes linnades palju ülestõuse. Vürstid ja bojaarid oma družiinadega lämmatasid need ülestõusud eriliste raskusteta, sest need vastuhakud olid ürgjõulised, teadvusetud. 1113. aastal tõusis Kiievis rõhutud linnarahvas vürstivalitsuse, kaupmeeste-liigkasuvõtjate ja rikka Kiievi Koo-pakloostri vastu. Linnarahvast toetasid vabad talupojad. Siis ruttasid kohkunud bojaarid ja kaupmehed kutsuma endile vürstiks Vladimir Monomahhi. Vladimir lämmatas selle ülestõusu. Kartes uusi ülestõuse ta mõne-võrra kergendas võlgade maksmist liigkasuvõtjaile ja teostas väiksemaid parandusi osa talupoegkonna seisundis.

Vladimir Monomahh oli hästi tuntud Bütsantsis ja Euroopas. Tolle aja kohta oli ta haritud inimene. Ta ema oli Bütsantsi keisri tütar, õde — abielus Saksa keisriga. Ta ise oli abielus Inglise kuninga tütrega. Vladimir Monomahh oli viimane tugev Kiievi vürst.

Novgorodimaa.

Kiievi vürstiriigi killunemine. XII sajandil jagunes Kiievi vürstiriik Vladimir Monomahhi poegade, poja-poegade ja sugulaste vahel. Nende vahel käisid vahetpidamata sõjad vürstiriikide ja linnade pärast. Neis sõdades vürstid riisusid halastamatult vabu talupoegi ja linlasi, sundides neid oma sõjaretkedest osa võtma. Vürstid omavahel õiendasid arveid julmalt. Võidetuul torkasid nad silmad peast, suretasid neid vanglais näljaga. Üksikud vürstid rikastusid ja muutusid sõltumatuks peamisest suurvürstist Kiievis. Nõnda rikastusid ja tugevnesid XII sajandil Kiievist lääne pool Galiitsia-Volõõnia vürstiriik, põhja pool Suzdali-Rostovi riik ja Novgorodimaa. Kiievi maa-ala laostus rändrahva polovetside pealetungide tõttu lõunast. Võitlusest nendega XII sajandi lõpul on meie ajani säilinud muistne kunstiteos „Jutustus Igori polgust“.

Veel rohkem vaesus Kiievi maa-ala vürstide ja bojaaride röövimisest-riisumisest. Talupojad ei suutnud taluda nende vägivalda ja siirdusid Dneprilt kuhugi kaugemale — Oka ja Volga jõgede piirkonda. Algas ka Kiievi kaubanduse langus. Kaupmehed hakkasid Euroopast Aasiasse sõitma teisi teid kaudu, möödudes Kiievist, Kiiev hakkas minetama pealinna tähtsust. XIII sajandi alguseks Kiiev oli tühjenenud. Esimesele kohale välismaaga kauplemises tõusis Novgorod.

Novgorodimaa valitsus. Novgorod asetses teel Läänemere juurde, mille kallastel olid rikkad Saksa ja Rootsi linnad. Novgorodi kaupmehed ja bojaarid arendasid tähelepanavat kaubandust oma naabritega — sakslaste ja rootslastega. Nad said neilt riideid, relvi ja muid tooteid, mida nad ise ei osanud valmistada, ja vastu müüsid neile karusnahku ja põllundussaadusi. Et

saada välismaise kaubanduse jaoks karusnahku, vallutasid Novgorodi bojaarid ja kaupmehed maid põhjas ja idas ja sundisid kohalikku jahindusest elatuvat rahvastikku oma jahisaaki neile andma. Novgorodist sai sel kombel väga suure maa-ala pealinn. Novgorodis oli mitu tuhat maja. Samal ajal kui Kiievi tähtsus langes, rikkusid Novgorodi bojaarid ja kaupmehed alistatud rahvaste riisumisest ja kauplemisest välismaalastega.

Kogu Novgorodimaa valitsusasju ajasid bojaarid, rikkad kaupmehed ja papid. Nemad kutsusid novgorodlasi üldkoosolekule — vetšele, kuid küsimused otsustati nõnda, kuidas soovisid rikkad ning võimsad bojaarid. Vetšel valitav Novgorodi linnaülem — *possadnik* — oli alati suurte bojaaride hulgast. Novgorodi vürsti õigused olid piiratud. See kord määrati lõplikult pärast suurt ülestõusu Novgorodis **1136.** aastal. Siis tõusis bojaaride ja kaupmeeste vastu kogu Novgorodi rahvas. Vürst ja bojaarid põgenesid Novgorodist. Novgorodlased võtsid vürstilt ja ta družiinalt maad ja õiguse maa omandamiseks. Vürsti juures pidi alati olema vetše poolt valitav *possadnik*. Ilma *possadniku* nõusolekuta vürst ei võinud alustada sõda, kohut mõista, tagandada ja määrata ametnikke. Seda rahva võidu vilja vürsti üle kasutasid needsamad kõikvõimsad Novgorodi bojaarid. Nende võimutsemise vastu tõusid korduvalt Novgorodi elanikud, ümberkaudsete külade vabad talupojad ja alistatud suguharud. 1209. aastal ülestõusnud novgorodlased süüdistasid bojaare üle jõu käivate maksude nõudmises ja vabade talupoegade rõhumises. Paljude bojaaride ja kaupmeeste majad riisuti paljaks, paljud rõhujatest pagendati Novgorodimaalt. Kuid ürgjõulisest mässust kaugemale need ülestõusud ei läinud. Rahvas ei suutnud murda bojaaride ja kaupmeeste võimu, sest ta polnud teadlik ega organiseeritud.

Novgorodlaste võitlus rootslaste ja sakslastega. XIII sajandi alguses teostasid Novgorodimaale pealetungi rootslased. Oma kallaletungidele lähtusid nad Läänemere ja Neeva jõe äärest, kus praegu asetseb Leningrad. Novgorodlased purustasid rootslaste väed Neeva jõel. Rootslaste võitja vürst Aleksander, kes juhtis novgorodlasi, nimetati selle võidu eest Nevskiks.

1242. aastal püüdsid Novgorodi maad vallutada ka sakslased-rüütliid. Nad ilmusid XII sajandil Läänemere kallastele. Sakslased ehtasid siin oma kindlusi ja linnu. Nad sundisid elanikele peale oma usku, hävitasid nende vabaduse, muutsid nad pärisorjadeks.

Sakslased-rüütliid tungisid tugeva sõjaväega Novgorodi aladele, rüüstasid linnu ja ähvardasid rüüstata ka Novgorodi. Vürst Aleksander Nevski kogus oma sõjaväe ja lõi sakslastega otsustava lahingu Peipsi jääl. Võitlus oli väga visa — jää värvus verest punaseks. Selles J ä ä lahingus sakslased ei pidanud vastu vahvate Novgorodi sõdurite pealetungile ja põgenesid. Aleksander Nevski jälitas vaenlast kuni oma maade piirini. Sel kombel novgorodlased tõrjusid vaenlase lõplikult tagasi ning kaitsesid oma maad sakslaste-rüütlite vastu.

Suzdali Vene.

Rostovi-Suzdalimaa. Juba kaugetest aegadest saadik elasid Volga ja Oka jõgede vahel mordvalased, merjalased, vepslased ja teised suguharud. Siin elasid ka slaavlased. X sajandiks olid sel maal ka juba slaavlaste linnad Rostov ja Suzdal.

Rändrahvaste poolt rüüstatud Kiievi vürstiriigi lõunapoolsetest osadest tulid siia slaavlased-põldurid, kes põgenesid vürstide ja bojaaride vägivalla eest. Kuid ka siin

haarasid vürstid ja bojaarid maad endi kätte ja panid rahva endi heaks töötama.

Esiotsa ei tõmmanud Rostovi-Suzdalimaa endale Kiievi riigi vürstide suuremat tähelepanu. Kuid asi muutus XII sajandil, kui see kauge piirimaa asustus. Vladimir Monomahhi poeg Jüri Dolgoruki tuli Kiievist tugeva družiinaga siia ja kindlustas siin oma võimu, alistades endale üksikute bojaaride ja pisivürstide valdused. Tema poolt alistatud valduste hulgas oli ka asula Moskva.

Veel tugevamini kindlustas end Rostovi-Suzdali Venes Jüri Dolgoruki poeg Andrei Bogoljubski. Tema sõdis Novgorodiga, bulgaaridega Volgamaal ja mordva suguharudega. Seejärel vallutas ta Kiievi ja sai peaaegu kogu Kiievi riigi määratute valduste suurvürstiks.

Vladimiri-Suzdali vürstiriik. Oma pealinnaks tegi Andrei Bogoljubski Vladimiri linna Kljazma jõel. Sest ajast alates hakati tema riiki nimetama Vladimiri-Suzdali vürstiriigiks. Andrei Bogoljubski püüdis alistada oma võimule kõiki kohalikke vürste ja bojaare.

Andrei Bogoljubski isevalitsusega rahulolematud bojaarid moodustasid vandenõu ja tapsid vürsti. Andrei Bogoljubski asemele sai vürstiks Vsevolod. Ta võttis tõrkuvailt bojaaridelt nende külad ja maad ja karistas rängalt neid, kes püüdsid endid iseseisvaiks vürstideks kuulutada.

Vsevolod korraldas mitu sõjaretke Novgorodi vastu. Valitavaile ametikohtadele Novgorodis õnnestus tal lasta valida enda poolehoidjaid.

Vsevolod laiendas oma võimu ka Kiievile. Ta sõdis bulgaaride ja mordvalastega Volgal. Tema poeg Jüri asutas Nižni-Novgorodi linna (praegune Gorki). Kuid Vsevolodil ei õnnestunud luua kindlat võimu teiste väiksemate vürstide ja bojaaride üle. Pärast tema surma Vladimiri-Suzdali vürstiriik pudenes uuesti väikesteks valdusteks.

Iga vürst ja bojaar püüdis elada omaette ega alistunud suurvürstile. Killunenud väikesed vürstiriigid olid omavahel vaenus.

Ühtset, tugevat riiki ei olnud. Iga rikas maaomanik püüdis hankida endale võimalikult rohkem maid ja võimu. Vürstid sõdisid üksteisega vahetpidamata. Kestvad sõjaretked laostasid talupoegkonna. Kui XIII sajandil Vene vürstiriikidele kallale tungisid maadevallutajad mongolid, ei leidnud nad siin tõelist ühendatud vastupanu. Vladimiri-Suzdalimaa oli killunenud väikesteks osadeks ega suutnud säilitada oma sõltumatust.

Haru-khaan

III. Ida-Euroopa mongoli vallutajate võimu all.

Mongolid-vallutajad ja tatari-mongoli ike.

Mongolid XII sajandil. Mongolid olid karjakasvataja-rändrahvas. Nad elasid seal, kus praegu asetseb Mongoolia rahvavabariik.

XII sajandil mongolid jagunesid suurteks sõjakateks suguharudeks khaanidega eesotsas. Khaanidel oli palju veiseid ja karjamaid. Khaanidele alluvad suguharud maksid neile maksu. Khaanid sõdisid üksteisega ja oma naabritega maksude ja karjamaade pärast.

Batu-khaan.

XIII sajandi alguses tõusis teiste mongoli khaanide hulgast esile andekas väejuht Tšingis-khaan. Ta kogus endale mitmesugustest suguharudest määratu suure sõjaväe ja alistas idapoolsed türgi-mongoli rahvad.

Nagu tormi-iil tormas Tšingis-khaani ratsavägi vaenlaste kallale. Puust kindluste seinad põletas Tšingis-khaan savist granaatidega, mis olid

täidetud naftaga. Kivimüürid lõhkus ta suurte masinate abil. Miski ei suutnud ta pealetungi peatada.

Tšingis-khaan vallutab Kesk-Aasia ja Kaukaasia. Alistanud Põhja-Hiina, liikus Tšingis-khaan oma vägedega

Kesk-Aasiasse ja vallutas selle. Kesk-Aasiast, piki Kaspia mere lõunakallast, tungis Tšingis-khaani sõjavägi Kaukaasiasse ja vallutas Armeenia ja Gruusia. Gruusias leidsid mongolid tugevat vastupanu. Gruusia oli tol ajal vägevam riik kui Armeenia. Grusiinlased võitlesid vahvasti, kuid mongolid purustasid nende väe ja panid Gruusiale ja Armeeniale raske maksu peale. Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvad jäid sadadeks aastateks mongolite võimu alla.

Batu-khaan ja Vene vürstiriikide vallutamine. Alistanud kõik Kaukaasia rahvad, purustas mongolite armee 1224. aastal Kalka jões slaavlaste vürstide ja polovetside ühendatud väed. Rikkaliku saagiga tõmbusid mongolid Aasiasse tagasi.

Kaheteistkümne aasta pärast ilmusid mongolid uuesti Volgamaadele. Nende eesotsas seisis nüüd Batu-khaan — surnud Tšingis-khaani pojapoeg. Seekord mongolid tungisid venelaste kallale ida poolt. Batu-khaan hävitas Volga bulgaaride riigi ja alistas mordvalased, seejärel purustas üksikult Vene vürstide sõjaväed, vallutas 1240. aastal Kiievi ja siirdus edasi Lääne-Euroopa kallale. Leidnud tšehhidelt vastupanu, Batu-khaan pöördus tagasi ja asutas Volga alamjooksul oma riigi — Kuld-hordi, pealinnaga Sarai. See oli rikas linn kivilosside, aedade ja rahapajaga. Kuld-hordi khaan hakkas valitsema vallutatud maid. Vürstid jäid oma kohtadele, kuid olid allutatud khaanile.

Tatarlased-mongolid kogusid rahvalt khaanile maksu. Maksu kogumiseks olid linnadesse määratud khaani asemikud oma sõjaväeosadega. Maksu kogumisel ei säästetud kedagi:

„... kellel raha ei ole, sellelt ta lapse võtab;

kellel last ei ole, sellelt ta naise võtab;

— kellel naist ei ole, selle koos peaga võtab“

(s. o. võtab vangi ja müüb orjaks). Nõnda räägib rahvalaul. Papid ja mungad ei maksnud maksu. Papid ja mungad olid khaani poolt maksust vabastatud. See-eest nad palusid kirikuis khaanivõimu eest ja sisendasid rahvale, et ta peab sellele alistuma.

Et aga tatarlaste-maksunõudjate vastu ühtsoodu puhkesid ülestõusud, siis andsid Kuld-hordi khaanid pärastpoole maksukogumise üle vene vürstidele endile. Alistanud Vene vürstiriigid, laastas Batu-khaan ka palju Ukraina ja Valge-Vene maid.

Nõnda algas tatari ike ehk, õigemini öeldud, tatari-mongoli ike.

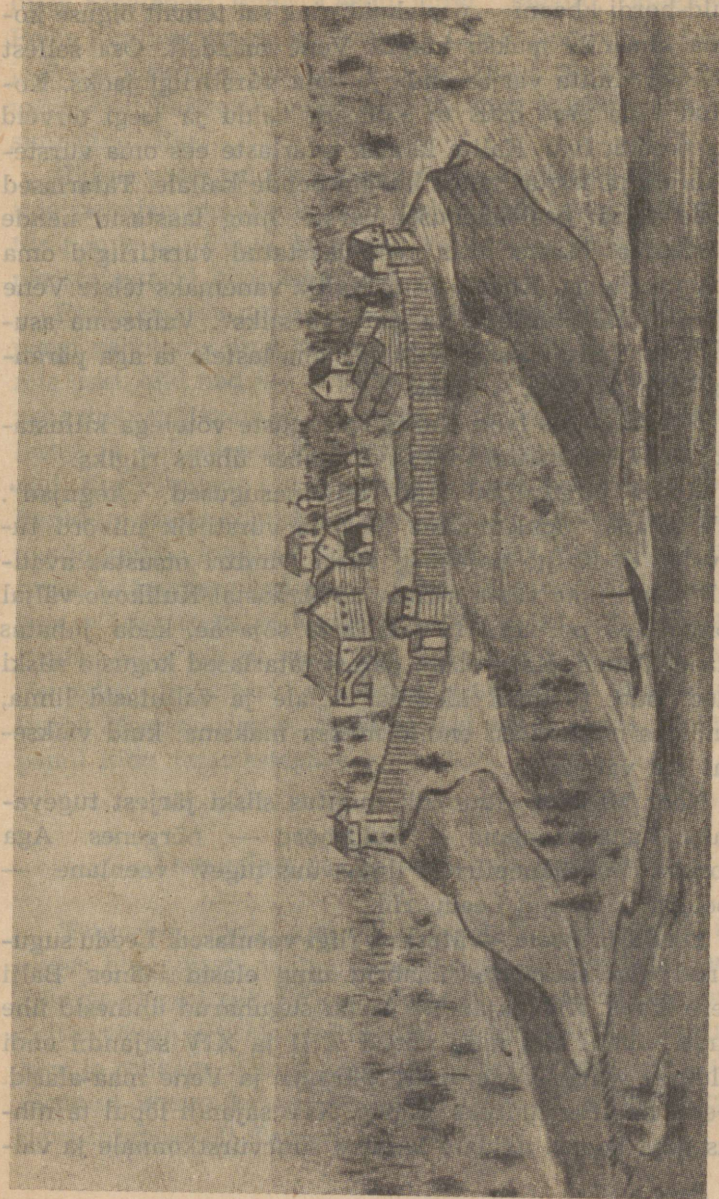
Moskva ja esimesed Moskva vürstid.

Moskva. Künkal, kus praegu asetseb Kreml, oli XII sajandil asula Moskva. Esmakordselt mainitakse Moskvat vanades dokumentides 1147. aastal. 1156. aastal Moskva ümbritseti puuseinaga.

Batu-khaani tatarlased-mongolid süütasid Moskva ja ta kindlustuste puuseinad. Elanikud osalt hukkusid, osalt põgenesid ümbruskonna metsadesse. Kuid aegamööda rahvas kogunes uuesti Moskva ümber ja hakkas maad harima.

XIV sajandi alguseks sai Moskva väikese vürstiriigi pealinnaks. Moskva asetses Vene vürstiriikide keskuses, mis asjaolu aitas Moskva vürstidel ühendada tema ümber teisi vürstiriike. Moskva oli ümbritsetud metsadega, mis kergendas ta võitlust vaenlastega, eriti tatarlastega. Asetsedes soodsail veeteedel, andis Moskva vürstidele võimaluse võtta kõrget tolli kõigilt kaupadelt, mida veeti Moskva jõge mööda.

Ivan Kalita. Eriti tugevnes Moskva vürst Ivani (1328—1341) ajal, kellele anti nimeks „Kalita“, s. o. rahakott. Kinkide ja meelitustega Kalita võitis oma käskija —

Moskva XII sajandil.

Kuld-hordi khaani — poolehoiu ning sai temalt õiguse koguda khaanile maksu kõigilt Vene maadelt. Osa sellest maksust Kalita varjas enda ja oma vürstiriigi jaoks. Kogutud raha eest ostis ta külasid, valdu ja isegi terveid vürstkondi. Ivan Kalita laimas tatarlaste ees oma vürstenaabreid ja ässitas tatari khaani nende kallale. Tatarlased tapsid tema pealekaebusel vürste ning laastasid nende vürstiriike. Kalita liitis need laastatud vürstiriigid oma Moskva riigiga. Khaan tõstis Kalita vanemaks teiste Vene vürstide üle, kuulutas ta „suurvürstiks“. Valitsema asumisel oli Kalital ainult 4 linna; oma lastele ta aga parandas juba 97 küla ja linna.

Nõnda kogus Ivan Kalita igasuguste võtetega killustatud Vene vürstiriigid Moskva ümber üheks riigiks.

Kalita järeltulijad olid niisamasugused „kogujad“. XIV sajandi lõpul muutus Moskva vürstiriik niivõrd tugevaks, et Kalita pojapoeg vürst Dimitri otsustas avalikult tatari ikke vastu astuda. 1380. aastal Kulikovo väljal Doni ääres purustas ta tatarlaste sõjaväe, keda juhatas khaan Mamai. Kahe aasta pärast tatarlased kogusid siiski uued jõud, tungisid Moskva kallale ja vallutasid linna, sundides moskvalasi endile maksu maksma, kuid väiksemat kui varem.

Noor Moskva vürstiriik muutus siiski järjest tugevaks. Vana vaenlane — Kuld-hord — nõrgenes. Aga Moskva riigi läänepiiridel ilmus uus tugev vaenlane — Poolaga ühinenud Leedu riik.

Leedu ja Poola — Moskva riigi vaenlased. Leedu suguharud olid slaavlaste naabrid ning elasid läänes, Balti mere ääres. XIII sajandiks leedu suguharud ühinesid ühe vürsti võimu alla ning võtsid XIII ja XIV sajandil endi valdusse Valge-Vene, osalt Ukraina ja Vene maa-alasid. Leedu muutus suureks riigiks. XIV sajandi lõpul ta nihkus juba hoopis ligidale Moskva suurvürstkonnale ja val-

lutas Smolenski linna. Leedu vürst Jagailo, abielludes Poola kuningannaga, sai Poola ja Leedu kuningaks. Leedu ja Poola liitumine muutis need mõlemad riigid väga tugevaks. Nad hakkasid nüüd veel rohkem ahistama Moskva suurvürstiriiki.

Ukrainlaste, valgevenelaste ja venelaste elu oma vürstide ja bojaaride all oli väga raske. Veel raskemaks muutus nende elu Poola ja Leedu vallutajate võimu all, kes pärisorjastasid kõik talupojad.

Panid (nõnda nimetati poola mõisnikke) sundisid talupoegi vahetama oma kreeka õigeusku katoliku usu vastu, mis usku olid nad ise. Eriti tungivalt nõudsid poola panid usuvahetust Ukrainas. Linnades ei lubanud panid ukrainlastel ja valgevenelastel teetseda kaubanduse ja käsitöö alal. Kogu linnade elu juhtimise hoidsid panid endi kätes. Panid unistasid kogu Moskva vürstiriigi alistamisest. Kuid nende kallale tungisid saksa rüütlid, kes olid jäänud peatuma Läänemere kallastele. Ühel ja samal ajal sakslastega võitlemiseks ja Moskvaga sõdimiseks ei jätkunud jõudu. Alles pärast seda, kui Leedu ja Poola ühendatud jõududega purustasid sakslased, suurendasid nad kallal tunges Moskva riigile. Et Moskvast võitu saada, sõlmisid panid liidu tatarlastega.

Tamerlan ja Kuld-hordi langus.

Tamerlan. Samal ajal kui noor Moskva vürstiriik, ühinedes ühe vürsti võimu alla, kasvas ja tugevnes, vana Tšingis-khaani riik järjest nõrgenes. Hiina vabanes mongolite võimu alt. Mongolite riik ise aga killunes üha rohkem ja rohkem. Ainult aeg-ajalt ilmusid mongolite hulgas üksikud khaanid-maadevallutajad. Üheks sellistest maadevallutajaist oli Tamerlan.

Tamerlan sündis Kesk-Aasias 1336. aastal. Sirgunud noormeheks, asus ta jõugu ülijulgete meeste etteotsa ning andis end kord ühe, kord teise valitseja teenistusse. Esimest korda äratas ta tähelepanu rahva ülestõusu lämmatamisel Samarkandis (Kesk-Aasias). Karmilt karistanud ülestõusnuid, kuulutas Tamerlan enese varsti khaaniks-valitsejaks ja tegi Samarkandi oma pealinnaks.

Tamerlan vallutas rea naaberriike. 1395. aastal purustas ta Kuld-hordi khaani Tohtamõši ja aitas seega Moskva kiiremini vabaneda tatarlaste ikkest. Moskva vürstid kasutasid Kuld-hordi nõrgenemist ja juhtisid oma jõud Leedu ja Poola vastu. XIV sajandi lõpus Tamerlan purustas Gruusia pealinna Tbilisi ja võttis Gruusia vürsti vangi.

Tamerlan oli tige ning julm. Peale ühe linna vallutamist mattis ta elusalt neli tuhat inimest. Ühe teise linna vallutamise järel käskis ta oma sõjameestel muretseda talle 70 000 elaniku pead ning neist püstitada torni.

Igalt maalt, mis Tamerlan alistas, tõi ta Kesk-Aasiasse parimaid meistreid-käsitöölisi. Oma pealinna Samarkandi, mille kaunistamise eest ta väga hoolitses, tõi ta ligi 150 000 seesugust meistrit. Tamerlan ehitas linnas ja väljaspool linna hulga losse. Nende seinad olid kaunistatud maalingutega, mis kujutasid ta sõjaretki. Tamerlani mošee Samarkandis üllatab veel tänapäevalgi oma suursugususe ja iluga.

Uzbekid Kesk-Aasias. Pärast Tamerlani surma 1405. aastal muutusid tema poolt vallutatud riigid järk-järgult jälle iseseisvaks.

XV sajandil vallutasid Kesk-Aasia rändrahvas uzbekid, kes varem elasid praeguse Kazahstani maa-alal. Uzbekid kinnitusid kindlalt Kesk-Aasias. Uzbeki khaanid asuvad H o r e z m i ja B u h h a a r a riikide etteotsa.

IV. Vene rahvusriigi loomine.

Vene riigi laienemine Ivan III ajal ja tatari-mongoli ikke lõpp.

Novgorodi liidendamine ja Vene riigi vabastamine tatari khaani võimu alt. Võitluseks tatarlaste ja leedupoola panidega püüdsid Moskva vürstid laiendada oma maa-alasid ja kindlustada oma võimu kõigi Vene maade üle. Seda saavutas Ivan III. Ta sai suurvürstiks 1462. aastal. Kuid ta oli siiski veel Kuld-hordi, kuigi juba nõrgestatud, khaani võimu all. Ivan pettis khaani, veendes teda truualamlikkuses, kuid ise tasahilju püüdis koguda jõudu ja vabaneda alluvusest tatarlastele. Ivan III ühendas oma valitsuse alla Moskva naabruses asetsevad vürstiriigid — Tveri, Rjazani ja teised. Kõik need vürstiriigid olid ühe vürsti võimu alla ühendamise vastu ning sõlmisid tatarlaste ja Leeduga Moskva-vastase liidu. Kuid Ivan III saavutas selle, et Vene riik muutus tema ajal tugevaks ning ühtseks Vene rahvusriigiks. Eraldatuks jäi ainult Novgorod.

XV sajandi lõpul Ivan III üritas sõjaretke Novgorodi vastu. Novgorodi bojaarid sõlmisid Leeduga liidu. Kuid see ei päästnud neid. Ivan III purustas Novgorodi sõjaväed ning Novgorod muutus samuti ühtse Vene riigi osaks. Seks ajaks oli Kuld-hord jagunenud kolmeks khaani-riigiks: Kaasani, Astrahani ja Krimmi khaaniriik. Kuld-hordist eraldus ka Siberi riik Irtõši jõgikonnas. Moskva vürstid aina võitsid sellest Kuld-hordi lagunemisest. Nüüd polnud Kuld-hord tugevnenud Vene riigile enam hirmuäratav.

Valinud soodsa momendi, teatas Ivan III Kuld-hordi khaanile, et ta ei tunnusta enam khaani võimu Moskva üle. Siis läks khaan sõjaretkele Ivan III vastu. Vastaste

sõjaväed kohtusid Ugra jõel, kuid kumbki neist ei julgenud astuda otsustavasse lahingusse. Nii nad seisid teineteise vastas mitu kuud. Algasid külmad. Khaanil polnud toitu ratsaväele, pealegi sai ta sel ajal teateid rahutustest Kuld-hordis — ning pöördus tagasi. Ivan III osutus sel

Välismaa kaupmehed lossivad oma kaupu Novgorodi sadamas. Sõja ajaks oli Kuld-hord jagunenud kaksiks khaan-riikideks. Kuld-hordist eraldus ka Siberi riik. Nõnda lõppes tatarimongoli ike, mis oli kestnud üle kaheksa aasta.

Varsti Kuld-hord nõrgenes lõplikult ning lagunes. Ivan III sõda Leedu ja Poolaga. 1500. aastal algas Ivan III ja Poola-Leedu kuninga vahel äge sõda. Poola-Leedu sõjaväed purustati täielikult ning nende ülemjuha-

taja sattus Vene vägede kätte vangi. Kuningas sõlmis haldi-saksa rüütlitega liidu. Sakslased esiotsa löid Ivan III sõjaväge, kuid varsti asusid tema väed pealetungile, võitsid sakslasi ning rüüstasid nende maad.

Sõda lõppes vaherahuga kuueks aastaks. Ivan III-ndale jäid panidelt võidetud Vene ja Valge-Vene maad.

Ivan III ajal Vene riigi maa-ala suurenes kolm korda.

Ivan III — „kogu Venemaa valitseja“. Peale Bütsantsi vallutamist türklaste poolt 1453. aastal Ivan III abiellus Bütsantsi printsessi Sofia Palaiologosega.

Ivan III seletas nüüd, et ta on Bütsantsi keisrite järeltulija. Ivan III muutis Bütsantsi vana riigivapi (kahe peaga kotka) Vene riigivapiks. Ivan hakkas end nimetama tsaariks ning „kogu Venemaa valitsejaks“.

Ivan hakkas hoogsalt Moskvat kaunistama. Ta kutsus välismaalt Moskvasse itaalia käsitöölisi, tehnikuid ja kunstnikke. Väikese Moskva Kremli Ivan III ehitas ümber suureks kivist kindluseks Moskvas seninägematute ehitistega. Kremli müürid ja tornid, ehitatud itaallaste poolt, tuletavad veel nüüdki elavalt meelde Ivan III aegu.

Ivan tõi Kremli paleesse toredad Bütsantsi keisrite õuekombed.

Kuid Moskva vürsti võimu suurenemine tõi kaasa ka laiade talupojamasside suurema rõhumise bojaaride poolt.

Kuidas rõhuti talupoegi Vene riigis XV sajandil.

Teoorjus ja obrok (kruntrent). Igal pool Vene riigis olid vürstide, bojaaride ja kloostrite maaomandid. Maade

Vene riigi vapp
Ivan III aegu.

omanikud elasid oma perekondade, teenijate ja kaitsevägega talupoegadest eraldatud mõisades, mis olid piiratud kõrge taraga. Igasse külge isanda elukohast ulatusid külad. Talupojad elutsesid madalates suitsuonnides, mis olid

Vürsti õu.

põrandata, akendeta ja korstnata. Maad harisid talupojad puuadraga.

Maatükid, mida talupojad harisid ja millest nad elatusid, ei olnud nüüd enam talupoegade, vaid vürstide, bojaaride ja kloostrite omad. Selle maa eest pidid talupojad nüüd omanikule tegema kõik, mida tema neilt nõudis.

Nad kündsid isanda maad, peksid ja jahvatasid isanda vilja, niitsid ja vedasid isanda mõisa heina, ehtasid häraste hooned, häärberid, sillad, kaevasid tiigid ja kraavid.

Kuid seda kõike oli vürstidele, bojaaridele ja kloostri-tele veel vähe. Neile näis, et talupojad siiski künnavad veel endile palju, isandale aga vähe. Maaomanikud hakkasid osa talupoegade kasutuses seisvat maad ära võtma. Nad nõudsid, et talupojad veel enam töötaksid isandate põllul. Kõiki neid töid nimetati teoorjuseks.

Peale teoorjuse pidid talupojad oma isandaile andma veel oma majapidamise saadusi: teravilja, koduloomi, kanu, mune, piima, võid ja muud. Seda nimetati obrokiks (kruntrendiks). Kes talupoegadest ei täitnud teoorjust või obrokinorme, seda karistasid isandad valjult: peksid keppidega põolsurnuks, panid vangi.

Talupoegade kinnistamine maa külge (sunnismaius).

Talupoeg võis lahkuda oma isanda juurest, kuid ta pidi jätma talle oma talu ja hooned ning tasuma kõik võlad, mida polnud vähe. Talupojal tuli otsida teist isandat, kes lubaks teda oma maale. Uue isanda juures olid niisama- sugused maakasutamise tingimused nagu endiselgi. Orjustest polnud talupojal kuhugi pääsu, vahest ainult põgene- mine maadele, kus polnud isandaid. Aga seesuguseid vabu maid leidis üha vähem ja vähem.

Maaomanikele polnud sugugi kasulik, et talupojad lahkusid nende maadelt, millal aga soovisid. Bojaarid ja kloostrid hakkasid talupoegade teiste maaomanike juurde siirdumist lubama ainult pärast suviste tööde lõppu. Ivan III andis 1497. aastal seaduse, mille järgi talupoeg võis ühe isanda juurest teise juurde siirduda ainult jüri- päeval, hilissügisel.

Nõnda tugevnes talupoegade kinnistumine isandate maa külge. Isandal oli õigus oma talupoegade üle kohut mõista ning sõnakuulmatuse puhul neid keppidega peksta.

Peale bojaaride ja kloostrite maaomandite tekkisid Ivan III ajal veel sõjaväes teenijate, vürstide ja bojaaride teenijate hulgast võrsunud mõisnike-aadlike maaomandid. Sõjaretkedest osavõtu ja piiride kaitse eest said nad vürstilt tasu maade ja neil elutsevate talupoegade näol. Sissetulekutest nendest maadest, mida harisid talupojad ning mis olid allutatud mõisniku võimule, mõisnik pidi toitma ennast ja oma perekonda, muretsema endale sõjavarustuse ja hobuse ning viima sõjaretkele määratud arvu sõdureid. Vürst paigutas enda teenistuses olijaid tema poolt vallutatud maaosadele. Niisuguseid maid nimetati mõisadeks, nende valdajaid aga — mõisnikeks. Nad valdasid neid maid niikaua, kui olid vürsti teenistuses. Bojaarid aga valdasid maid pärimise korras — isalt pojale, ning nende maaomandeid nimetati pärusmõisadeks ehk „pärusmaadeks“.

V. Vene riigi laienemine.

Ivan IV ja Volga-äärsete tatarlaste purustamine.

Tsaar-isevalitseja. Ivan III pojapoeg, tulevane tsaar Ivan IV, Julm, kaotas varakult isa. Bojaarid mürgitasid ta ema ning haarasid tervelt kümneks aastaks võimu endi kätte. Ivan kasvas isemeelsete bojaaride keskel, kes soovisid teda ja arendasid temas kõiki halbu iseloomujooni.

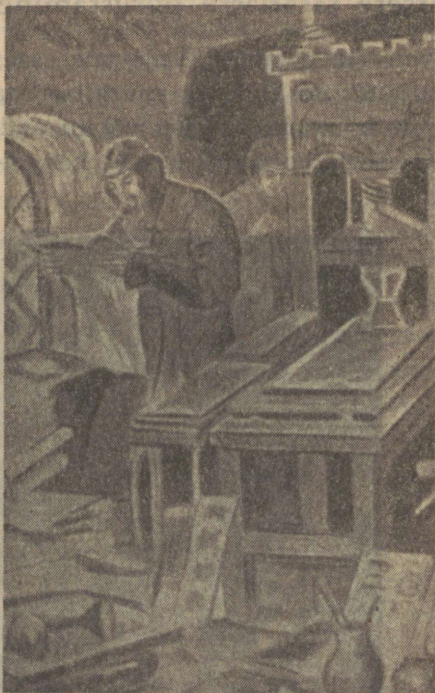
1547. aastal kuulutas 17-aastane Ivan, esimesena Moskva valitsejaist, end tsaariks-isevalitsejaks ning hakkas valitsema riiki piiramatult võimuga, mitte arvestades bojaare.

Ivan IV pidas väga tähtsaks, et inimesed tema riigis saaksid haridust raamatute lugemisega, mis ülistavad tsaarivõimu. Ivan IV kasutas selleks otstarbeks Läänes leiutatud trükikunsti ning asutas Moskvast trükikoja. Siin trükiti raamatuid tema erilisel järelevalvel. Esimeseks vene trükijaks selles trükikojas oli Ivan Fedorov.

Tsaar Ivan Julm (1530—1584).

Kaasani ja Astrahani vallutamine. Kindlustades oma jõudu ja võimu, jätkas Ivan IV oma vanaisa Ivan III ja

Ivan Fedorov trükikojas.

isa Vassili III, kes tagasi võitis Leedult Smolenski, vallutuspoliitikat. Ivan IV otsustas esmalt vallutada tatarlaste khaaniriigid Volgal. 1552. aasta sügisel asus Ivan IV suure sõjaväe ja määratu hulga suurtükkidega piirama Kaasani — Kaasani khaaniriigi pealinna.

Piiramine kestis kogu sügise. Tatarlased võitlesid meeletliku vahvuse ja visadusega. Tsaar laskis õhku salajase maa-aluse käigu Kaasanist vee juurde ning Kaasani elanikud pidid jooma roiskunud veit lompidest ja kaevudest. Kaasanlased jätkasid oma linna kaitsmist. Puhkusepaevad ja ööd nad võitlesid piirajatega, Tsaar käskis müüride alla õõnsused kaevata, kuhu paigutati vaadid püssirohuga, ning müürid purustati. Linnavärvais ja murdude kohal müüris tekkis metsik võitlus. Lahingust võtsid osa ka tatari naised ja lapsed, kaitstes end vaenlase vastu. Kuid Kaasani kaitsjate jõud

rauges. Ivan IV sõjavägi — seda oli kuni 150 tuhat meest — võitis tatarlased. Kaasan rüüstati ja põletati maha.

Kaasanisse asustati ümber hulk Moskva teenijaid ja kaupmehi; tatarlastel aga lubati elada ainult linnaäärses alevikus. Võidetud maad jaotati mõisnikele. Kõikjale Kaasani khaaniriigis ehitati kindlusi, kuhu asetati Moskva sõjaväeosi. Kindlusi ehitama sunniti väevõimuga kõiki Kaasani khaaniriigi elanikke: tatarlasi, mordvalasi, marisid, tšuvašše, baškiire. Kaasani alistamise järel langesid nad kõik Ivan IV valitsuse alla.

1556. aastal vallutasid Ivan IV väed Astrahani linna Volga ääres, nogai tatarlaste pealinna. Kogu Volga veeteed oli nüüd Vene tsaari kättes.

Pärast seda vallutas Ivan IV Kaukaasia kirdeosa ja ehitas Tereki jõe äärde mitu kindlust. Tšerkessi ja kabardiini vürstid hakkasid tsaari teenistusse astuma.

Vene rahvusriik hakkas muutuma paljude rahvuste riigiks, s. o. mitmest rahvusest koosnevaks.

Bojaaride võimu murdmine ja Ivan IV sõjad.

Opritšina. Vallutanud tatarlaste maad Volgal ja kindlustunud Põhja-Kaukaasias, alustas Ivan IV sõda Baltimaade sakslaste, Poola, Leedu ja rootslastega. Ivan IV tahtis tungida Balti mere kallastele ning astuda suhtlemisse Lääne-Euroopa rahvastega. Rootslased ja sakslased ei lasknud läbi Moskvasse siirduvaid välismaa meistreid ning takistasid kogu jõuga Vene kaubandust.

Pärast esimesi kaotusi sõjas Ivan avastas suurte bojaaride-pärusmõisaomanike reetmise. Need reetjad siirdusid poolakate ja leedulaste teenistusse. Tsaar Ivan vihkas bojaare, kes istusid oma pärusmõisades nagu väikesed

tsaarikesed ja püüdsid tema isevalitsuslikku võimu pii-
 Ivan IV-ndale tarvilik selleks, et lõplikult murda kõiki
 asumisele saatma ja hukkama. Võitlus bojaaridega oli
 Ivan IV-ndale tarvilik selleks, et lõplikult murda kõiki
 neid väikesi tsaarikesi ja kindlustada ainuvalitsust. Võit-
 luseks bojaaridega moodustas Ivan IV mõisnikest erilise,
 mitmest tuhandest mehest koosneva jõugu ja nimetas nad
 „opritšnikuteks“.

Opritšnik, luud käes ja koerapea
 sadula küljes.

Opritšnikuil oli oma eriline vorm. Opritšniku sadula
 külge oli kinnitatud koerapea ja luud. Need olid ta
 ametimärgid, mis pidid tähendama: tsaari vaenlased välja
 nuhkida, jälitada ja äraandjad-bojaarid välja pühkida.

Ivan IV ja ta opritšnikud hukkasid hulga bojaare.
 Hukatute maad Ivan jagas opritšnikuile ja teistele mõisni-
 kele. Sel teel kindlustas Ivan Julm isevalitsuslikku või-
 mu Vene riigis, kaotades bojaaride eesõigused.

Seega ta nagu lõpetas Ivan Kalita poolt alustatud eral-
 datud osastis-vürstiriikide kogumist ühte, tugevasse riiki.

Talupojad ja kasakad. Ivan IV ajal muutus talupoegade seisund väga viletsaks. Tema valitsemise lõpu poole keelati talupoegadel isegi jüripäeval oma isandate juurest lahkumine. Sellest ajast pärinebki kõnekäänd: „Vaat sulle, vanaemake, ka jüripäev!“

Mõisnike ja opritšnikute riisumise ja vägivalla eest põgenesid talupojad Vene riigi keskusest stepidesse ta lõuna-rajamaadel ja asustasid neid. Hulk põgenenud talupoegi asus Doni ja Dnepri aladele. Varsti kasvasid siin asulad, millede elanikke nimetati k a s a k a t e k s.

Sõda Baltimaade pärast.

Ivan Julm sõdis 24 aastat, et vallutada Baltimaid, kuid sõda lõppes ebaõnnestumisega. Poolakad ja leedulased haarasid Baltimaa endi valdusse ning võtsid Ivan Julmalt tema poolt sõja alguses võidetud Valge-Vene maa-alad.

Rootslased võtsid talt Soome lahe kaldad. Soodus mere-tee kaubavahetuseks välismaaga oli uuesti kaotatud.

Ivan Julmal tuli kaubandust välismaiste riikidega teostada ainult ebasoodsa, aastas mitmeks kuuks kinnikülmuva Valge mere kaudu. Selle tee avastas juhuslikult

Jermak.

üks inglise kapten. Ta tahtis Põhja-Jäämere kaudu Indiasse jõuda, kuid torm ajas ta laeva Dvina suudmesse, kus pärast asutati sadamalinn Arhangelsk.

Siberi riigi vallutamine. XVI sajandi lõpul liideti Vene riigiga Lääne-Siberi maa-alad. Siberi riigis elasid tatarlased ja teised Siberi rahvad. Nende üle valitses khaan Kutšum. Rikkad maadeomanikud Uuralis — kaupmehed Strogonovid — saatsid 1581. aastal khaan Kutšumi vastu väikese palgasõdureist-kasakaist moodustatud väesalga, kes oli hästi varustatud tulirelvadega. Kasakate väeosa Jermaki juhatusel purustas mitmekordselt suurema khaan Kutšumi sõjaväe, kes oli varustatud ambude ja nooltega.

Ivan Julm tasus Jermakile ta teenete eest täieliku sõjalise varustuse ja kasukaga enda õlgadelt, tema kasa-kaile aga rikkalike kinkidega. Kutšumil aga õnnestus pärastpoole purustada Jermaki väesalk. Jermak ise hukkus Irtõši jões Kutšumi sõdurite õise pealetungi ajal. Kutšum taastas uuesti oma valitsuse Siberi riigis, kuid mitte kauaks. Moskvast saadetud vojevoodid oma sõjavägedega alistasisid mõne aasta pärast Siberi riigi lõplikult.

Vene valdused suurenesid Ivan IV ajal mitmekordselt. Tema riik muutus üheks suuremaks kogu maailmas.

VI. Talupoegade sõjad ja rõhutud rahvaste ülestõusud XVII sajandil.

Esimene talupoegade sõda Vene riigis.

Tsaar Boris Godunov ja talupoegade ülestõusude algus. Ivan IV suri 1584. aastal. Mitte palju aega enne oma surma tappis ta raevuhoos kepilöögiga kulmule oma vanaema poja Ivani. Järele jäi veel kaks poega — nõrgamõistuslik Fjodor ja väike Dimitri. Tsaariks sai nõrgamõistuslik Fjodor Ivanovitš. Fjodori ajal juhtis valitsust tsaari naisevend Boris Godunov, endine Ivan Julma opritšnik. Väike Dimitri, kes elas oma emaga Uglitši linnas, suri või surmati Godunovi pooldajate poolt.

1598. aastal, pärast Fjodori surma, sai tsaariks Boris Godunov.

Talupoegade seisund muutus Godunovi ajal palju halvemaks. Talupojad põgenesid mõisnike juurest Ukrainasse ja Donile. Maal oli kolm aastat järgemööda viljakaldus. Algas kohutav nälg. Talupojad sõid aganaid, kasse, koeri, mindi isegi kuni inimesesöömiseni. Algasid mitmesugused taudid; teedel vedeles laipu; polnud kedagi, kes oleks neid matnud. Mitmel pool tõusid talupojad üles ja rüüstasid endi rõhujaid — bojaare ja mõisnikke. Rahvarahutused algasid ka linnades.

Poola panide esimene katse Vene riiki orjastada. Vene riigi vanad vaenlased poola panid otsustasid kasutada soodsat momenti — rahutusi Venes — ja teda orjastada. Selle eesmärgiga lasksid nad lendu kuulduse, et Ivan Julma poeg Dimitri üldse ei surnud Uglitšis, vaid põgenes Boris Godunovi eest Poolasse. Poolakad otsisid kohase mehe ning saatsid ta tsareevitš Dimitrina sõjaväeosa-dega Moskvasse. See Vale-Dimitri pidi tõukama Boris

Godunovi tsaaritroonilt ning ise tema asemel tsaariks hakkama. Ukrainas liitusid Vale-Dimitriga bojaaridega mitterahulolevad Doni ja Dnepri kasakad.

Tsaar Boris Godunov suri sel ajal, aga tsaari sõjaväed ei avaldanud Vale-Dimitrile vastupanu. Vale-Dimitri jõudis takistamatult Moskvani ja sõitis pidulikult linna nagu tõeline tsaar. Surnud tsarevitš Dimitri ema oli bojaaride poolt ära ostetud ja tunnistas kogu rahva ees isehakanud tsarevitši oma pojaks. Vale-Dimitri sai tsaariks.

Poolakad rõõmutsesid — nende plaan õnnestus: Moskvas istus tsaarina nende käsilane. Vale-Dimitri abiellus poolatar Marina Mniszekiga ja andis tema isa valdusse hulga maid. Moskva tulnud poolakad said paremaid ametikohti, hakkasid vägivalda tarvitama ja rahvast röövima. Vale-Dimitri halvustas avalikult vanu vene kombeid.

Rahva hulgas algasid rahutused poolakate ja uue tsaari vastu.

Rahvas hakkas poolakaid peksma. Bojaarid, kasutades rahutusi, moodustasid Vale-Dimitri vastu salanõu ning tapsid ta. Isehakanud tsaari laip põletati tuleriidal, tuhk topiti suurtükki ja tulistati sinnapoole, kust Vale-Dimitri oli tulnud.

Tsaariks sai suurte pärusmõisade omanik, vanast aadlisoost bojaar Vassili Šuiski, kelle valimise Moskva Punasel väljakul korraldasid bojaarid ja rikkad kaupmehed rahva ülestõusu ajal poolakate vastu.

Talupoegade juht — Ivan Bolotnikov. Šuiski valitsuse ajal talupoegade rahutused jätkusid. Neile ilmus tol ajal energiline eestvedaja — Ivan Bolotnikov. Bolotnikov oli varem ühe bojaari pärisori ning põgenes tema juurest. Ta oli olnud Türgis ja Itaalias ning palju näinud. Bolotnikovi kui andeka väejuhi juurde tulid salkadena talupojad, väikesed teenijad, kasakad. Oma sõjaväega, mille ta kogus

Lõunas, Bolotnikov suundus 1606. aastal Moskva poole, et kükutada bojaaride tsaar Vassili Šuiski ja panna troonile teine, „hea“ tsaar.

Teel võtsid ülestõusjad linnades ja külades kinni tsaari ülemaid, hukkasid bojaare ja mõisnikke, rüüstasid nende mõisu, hävitasid rikaste kaupmeeste maju. Bolotnikovi sõjaväega liitus ka väikemõisnike väesalku, kes polnud rahul bojaaride omavoliga ja bojaaride tsaari Šuiskiga.

Talupojad teel Bolotnikovi sõjaväkke.

Bolotnikov piiras Moskva ümber. Mõisnikud, kes olid ühinenud Bolotnikoviga, taipasid varsti, et tema võit viib mõisnike võimu nõrgenemisele. Lahingu ajal Moskva all mõisnike väeosad reetsid Bolotnikovi ja läksid bojaaride ja tsaar Šuiski poole üle. Bolotnikovi armee kaotas.

Valmistudes uueks pealetungiks Moskvale, Bolotnikov taganes esiotsa Kaluga ja pärast Tuula ümbrusse. Šuiski piiras Bolotnikovi suure sõjaväega Tuulas ümber. Üles-

tõusnute armee kaitses end mehiselt, kuid kaotas lahingus. See oli ka arusaadav. Talupoegadel polnud tol ajal seesugust liitlast ning juhtijat, nagu seda on tööliklass. Ka talupojad ise polnud teadlikud. Nad sõdisid mitte tsarismi ja mõisnike korra vastu, vaid paha tsaari ja pahade mõisnike vastu ning „hea“ tsaari ja „heade“ mõisnike eest.

1607. aastal vangistatud Ivan Bolotnikovil bojaarid torkasid silmad peast ning uputasid ta pärast jääaugus. Võidetud talupoegkonna seisund muutus veel halvemaks: Šuiski andis uued ukaasid, mis kitsendasid pärisorjadedalupoegade vabadust. Nüüd võis mõisnik tervelt 15 aasta jooksul taga otsida ning tagasi nõuda tema juurest ära karanud talupoegi. Ülestõusud jätkusid.

Võitlus Poola maadevallutajatega.

Poola maadevallutajad ja nende Moskvas väljakihutamine. Poola panid tegid pärast esimest ebaõnnestunud katset Venemaad orjastada veel teise katse. Poola panid lükkasid esile uue trooninõudleja. Lasti lahti jutt, et Moskvas tapeti ekslikult hoopis teine inimene, kuna Vale-Dimitri pääses. Uue Vale-Dimitriga läks koos kümnetuhande-meheline Poola sõjavägi. Vale-Dimitri ligines sõjaväega Moskvale ja asus Moskva-eelses Tušino külas laagrisse, nõudes, et Šuiski loovutaks talle trooni. Šuiski kutsus endale rootslased appi. Rootslased, kasutades Moskva valitsuse nõrkust, vallutasid Novgorodi. Samal ajal tungis Poola kuningas Sigismund sõjaväega Smolenski alla, purustas Moskva sõjaväeosad ja vallutas Smolenski. Vaenlased rebisid Venemaad tükikaupa.

Moskva aadlikud tõukasid Šuiski troonilt ning sundisid ta kloostriisse astuma. Samal ajal tapeti Vale-Di-

mitri II. Rahvarahutused aga jätkusid. Moskva bojaarid ei suutnud ülestõusjatega hakkama saada. Siis Moskva bojaarid, et päästa oma seisukorda, valisid Šuiski asemele tsaariks kuningas Sigismundi poja — Poola printsi Vladislavi. „Parem teenida kuningapoega, kui olla tapetud omaenda orjade poolt,“ ütlesid bojaarid. 1610. aasta sügisel marssis Poola sõjavägi bojaaride toetusel Moskvasse ja võttis Kremli enda valdusse. Poola panid röövisid palju vara Moskva tsaaride kassast. Vallutajad võtsid endile mõisu, jagasid endi pooldajaile maid ning rõhusid ja röövisid vene rahvast.

Poole aasta pärast, 1611. aasta kevadel, tõusid moskvalased poolakate-rõhujate vastu. Moskva tänavaile ehitati laudadest, kastidest ja palkidest barrikaadid. Nende tagant moskvalased tulistasid poolakaid. Majade katustelt nad tabasid neid kuulide ja kividega. Poolakad hakkasid linna süütama. Suurem osa Moskvast põles maani maha. Poolakad kindlustasid endid Kremli müüride varjus. 1611. aasta sügisel tõusis vene rahvas poolakate-vallutajate vastu.

Moskvas püsivate poolakate vastu üritatud sõjaretke etteotsa asus Nižni-Novgorodi lihakaupmees Kozma Minin. Tema poolt linnadest kogutud rahaga varustati suur malev. Sõjaväe-ülemaks valiti kogenud väejuht vürst Požarski. Osa talupoegade väesalku, kes võitlesid mõisnikega, liitus maakaitseväega. Ja see otsustas asja. Väeosa ligines Moskvale ja piiras poolakad Kremli sisse. 1612. aastal Kreml vallutati ja poolakad põgenesid Moskvast. Poolakad olid sunnitud lahkuma ka kõigist nende poolt vallutatud maadest, kuid Smolensk jäi nende kätte. Alles viis aastat pärast sõda andsid rootslased Venemaale Novgorodi tagasi, kuid kogu Soome lahe rannik koos Vene linnadega jäi Rootsi alla.

Võitluses Poola maadevallutajatega tõusis vene rahva hulgast palju sangareid. Üks selliseid sangareid oli talupoeg Ivan Sussanin. Moskva suunas liikuv Poola väeosa sundis teda teed näitama. Oma elu ohverdades juhtis Sussanin väeosa metsatihnikusse. Poolakad tapsid Sussanini,

Minin kutsub rahvast võitlusse poolakate vastu.

kuid Poola väeosa ei pääsenud metsast õigele teele ning hukkus.

1613. aastal kutsuti Moskvasse kokku mõisnike, kaupmeeste ja kasakate esindajad. Nad valisid tsaariks Mihhaili Romanovite bojaarisüguvõsast.

Talurahvaliikumise purustamine. Uus tsaar alustas halastamatut võitlust veel mitte lakanud rahvaliikumisega. Suur hulk relvastatud ärakaranud talupoegade ja kasakate salku luusis Moskva ümber ja kogu maal. Tsaar saatis sõjavägesid ja vojevoode ülestõusust osavõtjate ja

Zemski sobor 1649. aastal.

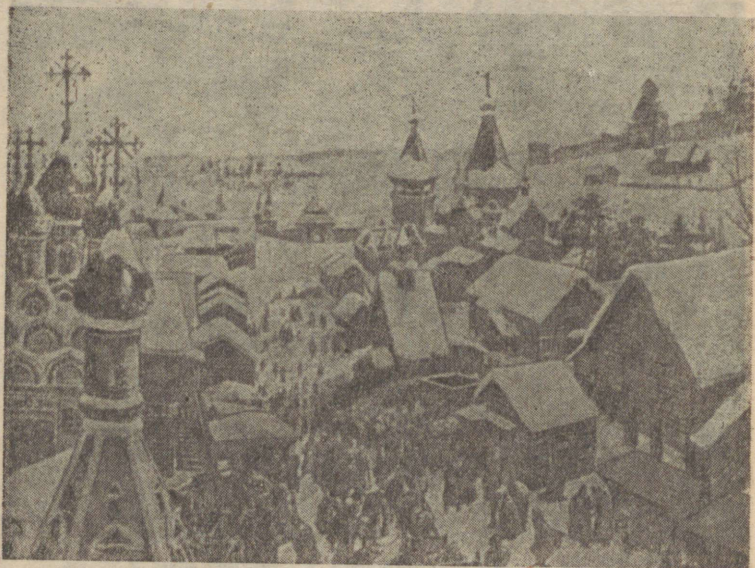
nende salkade karistamiseks. Moskvast hakkasid uuesti töötama prikaasid (tsaari kantseleid) kirjutajate ja abikirjutajatega, uuesti, nagu varemgi, hakkas rahvas ägama vojevoodide ja prikaaside ametnike all.

Tsaar Mihhail jagas helde käega mõisu ja suurt palka mõisnikele.

Tsaar Mihhail kaitses hästi enda valijate — mõisnike huve.

Linlaste ja rõhutud rahvaste ülestõusud XVII sajandil.

Ülestõusud linnades. Pärast tsaar Mihhail Romanovi surma sai Vene tsaariks ta poeg Aleksei. Tema korraldusel pandi 1646. aastal soolale raske riigimaks. See maks

Käsitöölised kaubaplatsil oma tooteid müümas.

suurendas rahva meelepaha. Kartes ülestõusu, käskis tsaar selle maksu kaotada. Kuid asi seisis mitte ainult selles maksus. Kui see kaotati, tõusis Moskva rahvas siiski oma rõhujate vastu. 1648. aastal tõstis rahvas Moskvast „mässu“, nagu tol ajal nimetati rahva ülestõuse. Rahvas mäletas väga hästi tsaarisulaste ja -ametnike poolt sooritatud ülekohtu. Rahvas nõudis tsaarilt nende hulgast tähtsamate väljaandmist arvetõendamiseks.

Tsaar lubas ülestõusnute palve täita. Kuid rahvast hakati nuutidega peksma ja hobuste jalge alla tallama. Siis rahvahulk purustas vihatuimate bojaaride ja tsaarisulaste maju, kelledest mõned tapeti. Tsaari sõjavägi lammatas ülestõusu. Samuti suruti maha ülestõusud ka teistes linnades samal 1648. aastal. Pärast neid ülestõuse kutsus tsaar Moskvasse kokku bojaaride, mõisnike ja kaupmeeste esindajad — Zemski sobor'i (maakogu). 1649. aastal määrasid nad mõisnikele õiguse üles otsida ja tagasi nõuda nende juurest põgenenud talupoegi kogu nende elu kestel. Talupojad olid lõplikult sunnismaisiks muudetud. Kõik talupoegade külad ja majad olid üles kirjutatud. Peitu pugeda oli talupoegadel nüüd väga raske. Käsitöölistel ja väikekaupmeestel oli samal ajal keelatud ilma loata ühest linnast teise ümberasumine.

Linnades elasid käsitöölised eeslinnades, mida nimetati nende elanike elukutsete järgi: Parkalid, Pottsepad, Püssimeistrid. Seesuguseid eeslinna oli eriti palju Moskvas — suurimas linnas riigis. Moskva eeslinnades seisid kõverates kitsastes põiktänavates väikesed kahe- kolme pisikese aknakesega majad.

Käsitöölised teenisid vähe. Nende elu oli raske — neid riisusid vojevoodid ja kaupmehed.

Käsitööliste ja linnakehvikute ülestõusud jätkusid. Eriti suure ulatuse võttis seesugune ülestõus Pihkvas ja Novgorodis 1650. aastal. Linnakehvikute ülestõusuga liitusid ka talupojad. Selle ülestõusu mahasurumiseks tuli tsaar Alekseil saata suur sõjavägi.

Linnakehvikute ülestõusud tekkisid ka järgmistel aastatel. Nii tekkis suur ülestõus Moskvas 1662. aastal. Selle ülestõusu ajal tsaari sõjaväed tapsid ja uputasid Moskva jõkke mitu tuhat ülestõusjat.

Baškiiria ülestõus. Samal aastal tõusis üles Baškiiria rahvas Uuralis, kes oli vallutatud tsaar Ivan IV poolt varsti peale Kaasani alistamist. Baškiiridega ühinesid tatarlased. Ülestõusjad vallutasid relvavoori, muretsesid püssirohtu. Nad võitlesid Moskva vägedega kolm aastat. Nad piirasid tsaari kindlusi, kuid purustati lõpuks ometi.

Ukraina võitlus Poola valitstusega ja tema ühendamine Venemaaga.

Bogdan Chmielnicki ja ukraina talupoegade sõda poola panidega. XIII—XIV sajandist saadik oli Ukraina poolaleedu panide ikke all. Need muutsid kõik talupojad lõplikult pärisorjadeks. Vähemategi eksimuste eest karistasid panid oma pärisorje surmaga. Mõningate poolakate majade juures seisis alalised võllad. Poolakad sundisid väevõimuga ukrainlasi nende usku astuma.

Panide orjuses ägasid talupojad ka Poolas endas ja Valge-Venes. Pärisorjad põgenesid panide juurest Dnep-rile, kus nad ehitasid karestike taga väikese kindluse, mille nad nimetasid Zaporožskaja Setš'iks ja endid z a p o r o ž i k a s a k a t e k s. Teistes maakohtades, Ukraina linnades ja külades elutsesid l i n n a k a s a k a d. Mõlemad kasakad jagunesid oma jõukuse poolest rikasteks ja vaesteks. Kasakad ühinesid polkudeks. Nende peülem valiti kasakate poolt. Teda nimetati h e t m a n i k s.

Talupojad ja kasakad tõusid sageli poolakate valitsuse vastu.

Maade röövimise ja rõhumise pärast polnud poolakatega rahul ka rikkad kasakad.

1648. aastal tekkis suur kasakate ja talupoegade ülestõus poolakate vastu, mille etteotsa asus rikas linnakasakas Bogdan Chmielnicki.

Tema mehed, riietatud kerjuste ja munkadena, käisid Ukraina külasid mööda ja kutsusid talupoegi üles võitluseks panidega. Varsti ühinesid kogu Ukrainas ja Valge-Venes talupojad ülestõusuks. Algas panide mõisade rüüstamine. Poola panid olid sunnitud killustama oma jõude võitluseks Chmielnicki ja ülestõusnud talupoegadega. Chmielnickil õnnestus poolakate sõjavägesid purustada ja nende peaülemaid vangi võtta.

Kuuldused Chmielnicki võitudest levisid kiiresti kogu Ukrainas, Valge-Venes ja Poolas. Talupojad voolasid massiliselt Chmielnicki juurde. Üheks väljapaistvaimaks talupoegade juhiks oli Maksim Krivonos. Kuid Chmielnicki ei soovinud talupoegadele vabadust anda. Ta ise oli mõisnik ning tal olid oma pärisorjad. Chmielnicki astus poolakatega läbirääkimistesse ja sõlmis nendega kokkuleppe, mille järgi kasakad said Poolalt suuri järeleandmisi. Poolakad töötasid neile palka maksta, neid hästi relvadega varustada ning jätta neile nende vabadused.

Poola panid petsid Chmielnickit ning keeldusid oma lubadusi täitmast. Seepeale Chmielnicki alustas uuesti poolakatega sõda.

Ukraina ühendamine Venemaaga. Sõja lõppu polnud näha. Poolakad laastasid Ukrainat. Et pääseda raskest seisukorrast, leppis Chmielnicki 1654. aastal kokku omausulise Moskva tsaari Alekseiga Ukraina vastuvõtmiseks Vene alamlusse. Kasakate vanemad said õigused, mida nad varem püüdlesid Poolalt. Ukraina talupoegkond vabanes panide orjusest. Keegi ei sundinud neile enam peale võõrast usku. Ukraina ühendamine Venemaaga aga ei vabastanud Ukraina töötavat rahvast oma vanemate ja hetmanite rõhumisest.

Chmielnicki toetuseks tsaar astus Poolaga sõtta. Sõda lõppes kõigi Dnepri vasemal kaldal asetsevate maade ja Kiievi linna Venemaaga ühendamisega.

Razini sõda bojaaride ja mõisnikega.

Doni kasakad. Lõunasse — Doni ja ta harujõgede maaladele — tekkisid ärakaranud talupoegadest suured Doni kasakate külad — staniitsad.

XVII sajandi keskel polnud Doni kasakail võrdsust. Ühed kasakad haarasid paremad maad, soetasid majapidamise, kauplesid, muutusid jõukaiks ehk täisperemeesteks. Teised jäid vaeseiks, kehvikuiks. Kehvikuil tuli minna sõltumusse rikaste kasakate juurde või elatuda röövimisest. Tsaari vojevoodid püüdsid põgenikke ja tõid nad mõisnikele tagasi. Kehvikuil kogunes palju viha Moskva mõisnike vastu. Kehvikud ühendas ülestõusuks kasakas Stepan Timofejevitsš Razin.

Razin ja ta võitlus bojaaride ja mõisnikega. Keegi välismaalane, kes viibis tol ajal Vene riigis, kirjutas Razinist nõnda: „Tema kuju on majesteetlik, hoiak suursugune, näoilme uhke, kõrget kasvu, nägu tähniline. Tal oli omadus sisendada hirmu ja armastust.“

Stepan kogus enda ümber hulga kehvikuid. Ta valiti atamaniks, s. o. peaülemaks. Raziniga liitus hulk kasakaid ja teisi, keda oli vallanud kibestus tsaari vojevoodide ja mõisnike vastu.

1670. aasta kevadel tungis Razin seitsme tuhande mehega Volga-äärse Tsaritsõni (praegu Stalingrad) kallale ja vallutas linna. Siin läks tema poole üle ka tsaari sõjavägi — streletsid. Pärast liikus Razin Astrahani alla ja vallutas selle linna kahepäevase piiramise järel. Kasakad tapsid rikkad kaupmehed, bojaarid ja tsaariülemad. Astrahani vojevoodi kukutas Razin kellatornist alla. Razinlased määrasid Astrahanis oma valitsejad kasakate hulgast.

Astrahanist saadud sõjavarustusega liikus Razin Volgat mööda ülespoole. Ta vallutas linnad, karistas tsaari voje-

voode ja prikaaside ametnikke. Razini saadikud läksid talupoegade sekka ja kutsusid neid ülestõusjate ridadesse.

Razini õhutusel talupojad tõusid üles, tapsid oma

Stepan Timofejevits Razini hukkamine.

mõisnikke, põletasid mõisu, ühinesid tervete salkadena Razini sõjaväega. Volgamaa rahvad — tšuvašid, tatarlased, mordvalased, marid — astusid välja koos vene talupoegadega. Ei seganud ka see, et nad rääkisid erinevaid

keeli. Tsaari ja mõisnike vihkamine liitis nad üheks pereks.

Talupoegade liikumise purustamine ja Razini hukamine. Tsaar ja mõisnikud kogusid sõjaväe ja polgud välismaistest palgasõdureist ning saatsid need Razini vastu. Razinil oli raske võita neid hästirelvastatud jõude. Simbirski linna all astus ta nendega lahingusse. Razin sai haavata. Tema armee purustati. Väikese väesalgaga õnnestus Razinil põgeneda Donile. Rikkad Doni kasakad vangistasid Razini ja andsid ta tsaarile välja. Tsaar otsustas Razini kohta: „Hukata kurja surmaga.“

1671. aastal Stepan Razin hukati Moskvas.

Karmilt nuhtles tsaar Aleksei ka ülestõusnud talupoegi. Tuhanded neist raiuti tükkideks, peksti nuutidega surnuks, tõmmati võllasse. Talupoegade ülestõus oli lüüa-
tatud.

Razini ülestõusu puhul, nagu omal ajal Bolotnikovi ülestõusulgi, polnud talupoegadel seesugust ustavat liitlast, nagu seda on organiseeritud töölisklass. Ei jätkunud ka arusaamist ülestõusu eesmärkidest: mõisnikke põletada ja rüüstata nad oskasid, kuid missugune uus kord on tarvis üles ehitada, kuhu viia ettevõtte — sellest nad ei saanud aru.

Selles seisis nende nõrkus.

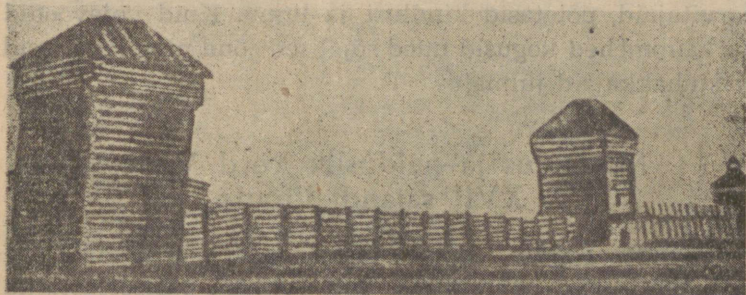
Ida-Siberi rahvaste alistamine.

Ida-Siberi alistamine. Kasakate salgad tungisid Siberisse paatidel jõgesid mööda, vedades paadid maad mööda ühest jõest teise. Kasakas Semjon Dežnev tungis väikese salgaga esimesena merd mööda Aasia ja Ameerika vahelise väinani. Tema järgi on nimetatud Aasia äärmisim idaneem (Dežnevi neem).

Kasakate järel liikusid Siberi sisemusse Moskva vojevoodid, kes asusid värskelt ehitatavasse linnadesse ning

juhtisid sealt kasakate salku. Kasakail võimaldasid kohalike elanikke võita tulirelvad, mida paljud Siberi rahvad ei tundnud. Tervenisti sada aastat vältas Ida-Siberi rahvaste alistamine Vene tsaari võimule. XVII sajandi lõpuks oli selle võimu all peaaegu kogu Siber. Siinsed rahvad — hakassid, oiroodid, burjaat-mongolid, evenkad ja jakuudid maksid nüüd Vene tsaarile maksu — jassaaki.

Siberi rahvaste rõhumine. Kogu Siberi alale ehitati väikesi puukindlusi. Neis asusid vojevoodid sõjaväega.

Jakutski kindlus, ehitatud venelaste poolt Siberis XVII sajandil.

Kindlustustest vojevoodid käisid kohalikult rahvastikult maksu kogumas.

Vojevoodid sundisid kohalikku rahvastikku kindluste ligiduses maad harima ja toitsid kogutud viljaga oma väesalku. Siberisse sunniti ümber asuma ka vene talupoegi või meelitati neid sinna mitmesuguste soodustustega.

Kohalikke vürstikesi vojevoodid ostsid ära, et nende abiga oleks kerge rahvastikku koorida. Vojevoodid müüsid sageli inimesi kohaliku rahva hulgast orjadeks Kesk-Aasiasse. Vojevoodid saatsid kasakaid uute rahvaste vallutamisele. Kasakas Habarov tungis a. 1651 oma družiinaga

Amuuri jõeni. Oma teel põletas ta kõik talle vastupanu avaldanud külad; elanikud põgenesid metsadesse laiali.

Koos tsaari vojevoodide ja sõjaväega liikusid vene kaupmehed, papid ja mungad. Kaupmehed jootsid Siberi rahvaid viinaga ning said nii purjus inimestelt tühise tasu eest parimaid karusnahku. Papid ja mungad võtsid kohalikele elanikele maad, ehitasid kirikuid ja kloostreid ning koorisid kohalikkude rahvast, sundides inimesi end ristida laskma ning neile kinke andma.

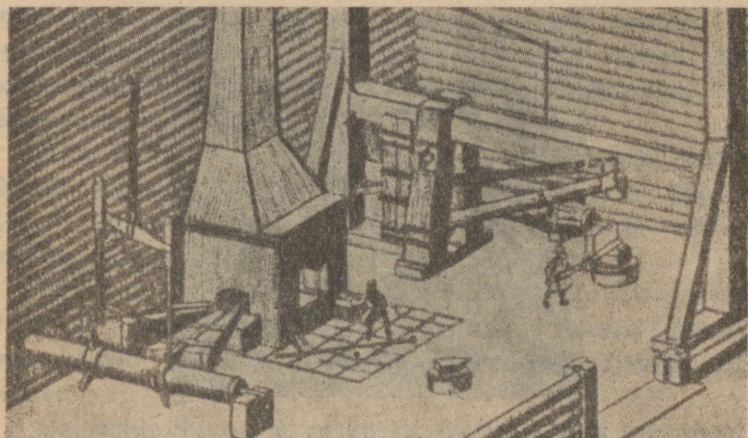
Tsaarivalitsuse võim lasus raske ikkena alistatud Siberi rahvastel. Nad tõusid korduvalt üles, tapsid vägivaldlastarvitajaid, põletasid kindlusi ja linnu. Kuid vojevoodid ja kaupmehed kogusid uued sõjalised jõud ning karistasid vastuhakkajaid julmalt.

Majandus ja halduslik kord Venes XVII sajandi lõpul.

Mõisamajandus. Lämmatanud talupoegade ülestõusud, mõisnikud suurendasid veel rohkem pärisorjastatud talupoegade rõhumist. Nad hakkasid talupoegadelt nõudma obroki tasumist rahas. Peale selle võtsid nad talupoegadelt üha rohkem tangu, jahu, võid, mune, kanu, oinaid, villast ja linast riidet. Hulga igasugust vara tarvitasid mõisnikud ise ära, suure hulga sellest aga müüsid nad ka mujale. Sadade koormate viisi veeti mõisadest linnade turgudele vilja, linu, rasva ja nahku. Osa kaupa müüdi sisemaal, osa veeti välismaale. Mõisnikud olid väga huvitatud sellest, et põllundus annaks neile võimalikult suurt sissetulekut. Nõnda mõisnikud rikastusid talupoegade riisumise arvel.

Tööstus ja kaubandus. Tehaseid ja vabrikuid oli Venes XVII sajandi lõpul üsna vähe. Neid alles hakkas Venes tekkima. Tsaar Aleksei ajal laiendati suurtüki-

tehast, kus meistrid valasid suurtükke ja kirikukelli. Kaširi ja Tuula linnas töötasid raua- ning relvatehased, olid väikesed maagikaevandused ja töökojad, kus töötasid käsitöölised-meistrid ja pärisorjad-talupojad. Meistreid-spetsialiste telliti välismaalt. Metallurgiatööstuses pandi haamer ja väikeste sulatusahjude, kus sulatati maaki, lõõtsad liikvele veejõu abil. Vesi voolas renni mööda ja ajas ratast ringi nagu vesiveskites. Ratta külge olid kinnitatud

Tehas veejõul töötavate lõõtsade ja puuhaamriga.

mehhanismid, mis tõmbasid lõõtsa ja tõstsid ning langetasid haamrit.

Kõik tehaste hooned olid puust. Peale suurtükitehase oli Moskvas ainult üks kivist vabrikuhoone — manufaktuur, kus pärisorjad-kudujad valmistasid käsitsi kangaid tsaari õukonnale.

Olid veel potasevabrikud Volgamil ja soolakojad Põhja-Venemaal ja Uuralis.

Vene kaubandus kasvas pärast Ukraina ühendamist ja Siberi alistamist suurel määral. Kaubandus käis kogu

riigis. Kaubad veeti kaugemaale maadele suvel jõgesid mööda pargastega ja talvel regedega.

Kümned inglise ja hollandi laevad töid Venesse välismaisi kaupu ja vedasid Arhangelski kaudu Venest välismaale metsamaterjali, karusnahku, nahku, potast, vaiku, vilja, vaha, mett ja kalamarja. Igal aastal vedas Venemaa välismaale kaupu enam kui 15 miljoni kuldrubla väärtuses. Hollandlased ja inglased püüdsid kogu Vene kauban-

Välismaised palgasõdurid Venemaal
püsside-musketitega.

dust endi kätes hoida. Et olla oma kaubanduses sõltumatu, oli Venemaal tarvis omada oma laevastikku ja soodsamaid meresadamaid, kui seda oli mitmeks kuuks aastas kinnikülmuv Arhangelsk. Niisugused sadamad leidusid Musta ja Balti merel, kuid Must meri oli tol ajal Krimmi tatarlaste ja türklaste käes ja Balti mere kallaste üle valitsesid rootslased.

Riigi valitsemine. Vene riigis juhtis kõiki asju tsaar — autokraatlik valitseja. Tema asus Moskvas, Kremliis. Tsaaril olid nõuandjad — bojaarid, keda ta aeg-ajalt kokku

kutsus. Bojaaride nõukogu tsaari juures nimetati bojaaride duumaks. Kõik küsimused otsustas tsaar oma äranägemise järgi, aga tähtsamais asjus pidas ta bojaaridega nõu.

Tsaar valitses riiki oma kantseleide kaudu, mida nimetati prikaasideks. Prikaaside ülemaiks olid tsaari poolt määratud bojaarid. Prikaase oli üle 50 ja nad töötasid ilma igasuguse korrata. Prikaasides istusid kirjutajad ja abikirjutajad. Need kirjutasid pabereid, võtsid vastu palvekirju. Kuid kirjutajate ja abikirjutajate juurde ei võinud tulla ilma altkäemaksuta. Iga palve esitaja tõi neile mingi kingi: kes kala, kes nõõritäie rõngaskringleid, kes pardi.

Riik oli jaotatud mitmeks suureks maakonnaks. Maakondi valitsesid vojevoodid. Vojevoodid määrati bojaaride ja mõisnike hulgast. Nemad nõudsid samuti altkäemakse nagu prikaaside ametnikudki Moskvas.

Peale alalise sõjaväe — streletside ja maakaitseväelaste — asutas tsaar Aleksei palgalised väeosad hästirelvastatud välismaalastest. Kuid seesugust sõjaväge oli vähe.

Bojaaride duuma ja prikaasid töötasid väga korratult. Kogu riigivalitsemine vajas hädapäraselt otsustavat ümberkorraldamist.

Kultuur Venes XVII sajandil.

Kultuur. Kogu elukorraldus tookordsel Venemaal oli mahajäänud, kuid kõige halvem oli lugu kirjaoskusega. Määratu suure riigi rahvastik oli peaaegu üldiselt kirjaoskamatu. Isegi riigi pealinnas Moskvas oli koole ja kirjaoskajaid väga vähe.

Moskvasse tekkis üksikuid haritud inimesi mõisnike hulgast, kes olid viibinud välismaal. Nemad elasid nii,

nagu elased rikkad inimesed Lääne-Euroopas, oskasid hästi võõrkeeli ja armastasid lugeda teaduslikke raamatuid. Seesuguseid inimesi polnud kuigi palju. Nende sidemeile välismaalastega bojaarid ja tsaari ametnikud vaataskid viltu.

Ainult tsaari ja tema ligidasi bojaare ravisid välismaa arstid-doktorid. Vene arste siis veel polnud. Rahvas tarvitas soolapuhujate abi. Need arstisid palvetega, posimisega, veega, suitsutasid haigeid, jootsid neile mitmesuguseid rohte, millest haiged rohkem surid kui paranesid.

Teatreid siis polnud. Alles tsaar Aleksei jaoks ehitati esimene teater, kus ettekanne kestis mõnikord terve päeva. Aga õhtul läks tsaar sauna, et „pattu“ maha pesta, sest näidendi vaatamist peeti patuks.

Papid õpetasid rahvast tsaari, bojaaride ja mõisnike sõna kuulama. „Kõik võim on jumalast,“ ütlesid papid, „jumal kannatas ja käskis ka teil kannatada.“

Kes ei tunnustanud kiriku õpetust ja luges keelatud raamatuid, see põletati elusalt tuleriidal.

Eluviisid ja kombes. Bojaarid ja kaupmehes kandsid suuri habemeid ja pikki kuubi. Bojaaride, aadlike ja rikkaste kaupmeeste naised katsid nägu tiheda looriga. Neil oli keelatud kohata ja kõnelda võõraste meestega. Liht-rahvas ei arvestanud neid endi rõhujate kombeid. Linlaste, käsitöölise ja pärisoriste talupoegade naised olid märksa vabamad.

Tsaar ja mõisnikud pidasid kiriku ja pappide abiga Venemaa rahvaid pimeduses ja teadmatuses. Nad jootsid neid viinaga kõrtsides, et seda kergem oleks udustada nende päid pettusega.

Venemaa vajab tõsiseid ümberkorraldusi. Vastasel korral võis ta jääda ebakultuuriliseks ning mahajäänud maaks. Tsaariks-uuendajaks, kes kindlustas Vene mõisnike ja kaupmeeste riigi, sai tsaar Peeter I.

